

SZEMLE

Bánfi Szilvia, V. Ecsedy Judit, A magyarországi nyomdászat képes krónikája, 1473–1700, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Bállassi Kiadó, 2014.

Ritka és szerencsés eset, ha egy ismeretterjesztő jellegű könyv konkrét és világos célkitűzéssel fordul az olvasói felé. Bánfi Szilvia és V. Ecsedy Judit szerzőpáros *A magyarországi nyomdászat képes krónikája, 1473–1700* című kiadványban pontosan leírja, hogy mely célokat szeretnének megvalósítani a könyv segítségével: „Célunk az, hogy a részletes források és kutatások ismeretében most más megközelítésben, népszerű formában, képek kíséretében mutassuk be az olvasóknak a hazai könyvnyomtatás történetének ezt a korai szakaszát.” (7.) Megelőlegezhető, hogy ez a szándék a legteljesebb mértékben teljesül is, a szerzők a széles témakört olyan formában és stílusban tudják feldolgozni, hogy akár még egy, a téma iránt csupán érdeklődő olvasó is eligazodhasson benne: vagyis sem a források, sem a történelmi adatokat nem tárgyalják olyan mélységben, hogy az az anyag elaprózódásához vezetne, sokkal inkább koncentrálnak azokra az összefüggésekre és érdekességekre, amelyek akár egy további tájékozódási igényt is megtámogathatnak. Ez utóbbihoz egyébként kiváló segítséget nyújt a kötet végén szereplő felhasznált irodalomjegyzék, ami valóban csak a legfontosabb szakirodalmi publikációkat tartalmazza a témában.

A könyv szerkezete a fentieknek megfelelően könnyen áttekinthető és logikus. A rövid bevezető jellegű fejezeteket (*A könyvnyomtatás kézműipari korszaka – hogyan készültek a könyvek?; Legkorábbi nyomdáink, az ősnymdák;*

A könyvnyomtatás elterjedése Magyarországon a 16–17. században – magyarországi sajtóságok) a történelmi Magyarországon található nyomdák tájegységenkénti tárgyalása követi. A tájegységek szerinti alfejezeteken belül viszont az időrend érvényesül, ami mindenképpen szerencsés döntés volt a szerzők részéről, hiszen ilyen – egy monografikus feldolgozáshoz képest legalábbis – kisebb terjedelmű leírások esetében még átláthatóak az egy időben történő események és jelenségek, illetve ha nem is, még könnyen visszakereshetőek egy másik tájegység azonos időbeli történései. A nyomdák tárgyalása is jó érzékkel kiválasztott hangsúlyok mentén tagolódik, amelyik a jelen horizontjából tekintve fontosabb helyet kap a magyar művelődéstörténetben, azt részletesebben tárgyalják, amelyiket kevésbé lehet kiemelkedőnek tartani vagy kevesebb ma fellelhető adat van róla, az rövidebb leírást kap. És itt érdemes kitérni a források kezelésére is: jól látható, hogy a szerzőpáros a legújabb (akár saját) kutatási adatokkal dolgozik, ami nagyon friss és meggyőzővé teszi a leírtakat – ezeket, megfelelően az ismeretterjesztő szándéknak, a főszövegben nem is jelzik bibliográfiai adatokkal, nem terhelve túl ezzel sem az időben nagyon széles merítést. Szimpatikus megoldás az is az adatkezelésben, hogy amennyiben nem lelhető fel biztos forrás egy-egy témában, azt sem hallgatják el a szerzők, hanem explicitté teszik a forráshiányt.

Szintén összhangban a kitűzött célokkal, a szerzőpáros jól láthatóan igyekszik a téma érdekességeinek megmutatására is. Ezek közé tartozik a betűkészletek vándorlása a különböző nyomdák között, amely soha nem marad csupán jelenség vagy önmagáért való érdekesség szint-

jén, mindig egyéb összefüggések megmutatásának is apropója lesz: például a nyomdászok, felekezeti törekvések közötti kapcsolatok tárgyalásának kiindulópontjait is képezi. Ezekből következik, hogy a magyarországi nyomdászat téma soha nem válik kizárólagossá, ugyanúgy szóba kerülnek a történelmi események, a kapcsolatrendszer, a nyomdászatban használatos tárgyi eszközök, mint a felekezeti vagy egyéni viszonyok. Vagyis a nyomdászatot a kulturális tevékenységek összefüggéseiben láthatjuk, ami éppen a téma hangsúlyosságát igyekszik megmutatni, nem pedig perifériakusságát. Szerencsés megoldás, hogy a szerzők nem zárják le az általuk tárgyalt időszakot, hanem – ezzel is jelezve a folyamatszerűséget a kutatási tárgyban – kitekintést engednek a kötet utolsó részeiben a 18. századi jelenségekre is.

A kiadvány képanyaga rendkívül igényes megjelenésű, és nem csupán jól kiegészíti a szöveges részeket, de akár itt is lehetséges a további tájékozódás, vagy akár az egyszerű „nézelődés” is. Néhány kivétel van csupán, ami feleslegesnek, illetve indokolatlannak látszik: kérdés például, hogy Németújvár miért szerepel egy 19. századi romantikus festménnyel is (72.), hiszen ez nem illeszthető a szöveges részekhez, és már néhány oldallal korábban egy teljesen indokolt, korabeli ábrázolással is látható volt. Az ilyen típusú, tulajdonképpen feleslegesnek minősíthető képek száma azonban valóban elenyésző a kötetben. Sokkal problémásabb az a szintén részben a képekkel kapcsolatos, a tördelés számlájára írható hiba, ami az olvasást is igen csak hátráltatja. A könyvben többször előfordul, hogy egy-egy szöveget is tartalmazó lapot két, csupán képeket tartalmazó lap követ. Ilyenkor nyilván a legcélszerűbb megoldás az, hogy a bekezdés lezárul a szöveges lapon, majd egy újabb kezdődik három lappal később, de akár még a mondatzárással való megoldás is elfogadható. Jelen kiadványban rendre a mondat közepén zárul a lap, és az folytatódik később – ez vagy kizárja annak lehetőségét, hogy az oldalpáron látható képeknél elidőzzön az olvasó, vagy kényelmetlen, többszöri visszalapozást implikál, mindenesetre semmiképpen sem szerencsés megoldás.

A szöveges részek esetében szintén nem szerencsés az sem, hogy az elfogadhatónál jóval több elütés, sajtóhiba található bennük. Bár az ilyen típusú hibákat nem elegáns megemlíteni, de ezek száma valóban zavaróan soknak hat ahhoz képest, hogy egy címében is jelzett képes kiadványról van szó, tehát nem egy több száz oldalas monográfiáról beszélünk. Néhány esetben ez már az olvasást, szövegértést zavarja: például ha egy ilyen hiba miatt válik mármár érthetlenné egy alfejezetet kezdő mondat (49.). Az ilyen típusú problémák éppen olyan könnyedén orvosolhatóak lettek volna, mint az elsősorban a szerkesztés számlájára írtak. Értelmetlen példának okáért, hogy miért *A könyvnyomtatás elterjedése* című fejezet elején kerül definiálásra az ősnymtatvány fogalma, miközben a megelőző fejezetben már tárgyalták azt, mindenféle definíció nélkül. A felesleges önisméltések is kikerülhetők lettek volna, amelyek sokszor egy lapon belül többször is előfordulnak: ha a szerző egyszer megmagyarázza, hogy a nyomdász tulajdonképpen a nyomdatulajdonos, és nem a nyomdai munkálatok tényleges vezetője (faktor), akkor ezt a továbbiakban felesleges és nem kis mértékben zavaró zárójelben, illetve még egy magyarázó közbeékelés formájában is ugyanazon a lapon belül újra és újra jelezni (45.). Szintén ilyen típusú, egységesítésre vonatkozó probléma például a Károli/Károlyi Gáspár név nem egységes szerepeltetése, mindkét variáns előfordul többször, akár egymást követő lapokon is (60–61, 96, 117, 128.). Vagy – áttérve a Névmutatóra – az is kérdés lehet, hogy ha már felveszik a szerzők a Heltai-nyomdat, akkor bizonyos vonatkozó oldalszámok miatt id. Heltai Gáspárnál szerepelnek, és miért nem a nyomdánál. És bár ez utóbbiak apróságok, az már talán kevésbé, hogy az alfejezetek közötti „ívek”, átfedések sokkal hangsúlyosabbak lehetnének, ha nem kizárólag az elkerülhetetlen ismétlés formájában kerülne tárgyalása ugyanaz a jelenség, adat, hanem visszautalás formájában is megtörténne mindez. Ez nem csupán nagyobb koherenciát teremtene a szöveges részek között, de az olvasást, a jelenségek megértését is könnyebbé tette volna.

Összességében felemás érzése lehet az olvasónak. Egy tartalmilag magas színvonalú anyag tárul elénk, amely szintén magas színvonalú illusztrációkkal párosul, a *Magyarországi nyomdászat képes krónikája* valóban képes ismeretterjesztő céljait megvalósítani anélkül, hogy felszínessé válna, vagy túlzott részletességbe bocsátkozna. Emellett azonban számos olyan, főleg formai makula zavarja az olvasást, ami nem csupán sajnálatos, de nem is megengedhető egy tartalmilag ennyire igényes kiadvány esetében.

DOBÁS KATA

Bánfi Szilvia, Pavercsik Ilona, Perger Péter, V. Ecsedy Judit, A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei XVII. század, 2. kötet, Kelet-magyarországi és erdélyi nyomdák, Lőcse, Kassa, Bp., Balassi Kiadó, Országos Széchényi Könyvtár, 2014, Tanulmányok és katalógus, Illusztrációk, 1215 p. (Hungaria Typographica, II.)

A magyarországi nyomdatörténetet monografikus szinten, tanulmányokkal és illusztrációkkal teljessé tevő sorozat befejeződött. E lakonikus mondat a legmagasabbra helyezett dicséretet kívánja tükrözni: rendkívül ritka, hogy egy több éve elkezdett, évszázadokat átívelő feldolgozó munka el is jut a sikeres befejezésig, és az adatbázisok világában még lehetőség is van a papíralapú, hagyományos könyv megjelenítésére, amelytől valóban „beszakad az asztal”. Amikor az Országos Széchényi Könyvtárban V. Ecsedy Judit elkezdte és közreadta a 16. századi nyomdák betűkészletének repertóriumát, a 640 lapos kötetet még az OTKA mellett a „Felsőoktatási tankönyv- és szakkönyv-támogatási program” is támogatta, hat évvel később, a 17. századi feldolgozás első részének közreadásakor ez a program már nem létezett és csak az OTKA nyújtott segítséget. Nagy szerencse, hogy az OTKA végjátékába még belefért a 2014-ben megjelentetett kétkötetes befejező rész is, hiszen az esetleges további kutatások már a Nemzeti Kutatási Fejlesztési Innovációs Hivatal (NKFIH) hatáskörébe tartoznak majd, ha lesz még hasonló jellegű feldolgo-

zásra igény. A támogatók közé viszont felsorakozott a Magyar Tudományos Akadémia is, és természetesen kiemelten kell szólni a kötet munkatársait foglalkoztató Országos Széchényi Könyvtárról és a hatalmas könyvek mintaszerű kiadását vállalain viselő Balassi Kiadóról.

Mivel a mostani – technikai okokból kettéválasztott – kötet a 17. századi nyomdászati repertórium következetes folytatása, sem a bevezetőnek, sem a recenziónak nem feladata a munka szerkezetének, koncepciójának ismertetése. Az anyag mennyisége kényszerítette a szerzőket arra, hogy a század nyomdászati tevékenységét praktikusán kettéválasztva jelentesse meg, az előző kötetben a nyugat- és észak-magyarországi nyomdákat bemutatva, a mostaniban pedig a kelet-magyarországi és erdélyi, valamint a nagy kapacitású lőcsei és kassai nyomdákat feldolgozva. Ugyancsak a kutatási praktikum eredménye, hogy ez a kötet már nem csupán V. Ecsedy Judit neve alatt jelent meg. A korábbi kiadványokban is szerepeltek az egyes nyomdákra specializálódott munkatársak, akik jórészt önzetlenül bocsátották rendelkezésre publikált vagy még gyűjtés alatt álló eredményeiket, a mostani kötetben viszont az egyes fejezetek jól elkülöníthető módon tükrözik, hogy Bánfi Szilvia, Pavercsik Ilona és Perger Péter is önállóan feldolgozott kutatási terület szakértője.

A bevezető és a rövid összefoglaló V. Ecsedy Judit tollából származik, aki a már ismert kutatási, feldolgozásai szempontok részletes taglalása helyett azokra a változásokra hívta fel a figyelmet, amelyek a 17. század eddigi nyomdászattörténeti szakirodalmához képest ezzel a kiadványsorozattal megvalósultak. Amikor a 17. századi kötetet méltattuk, még utalhattunk monografikus előzményekre (Soltész Zoltánné vagy Fitz József munkáira), amelyeket ugyan ma is használunk, azonban a Régi Magyarországi Nyomtatványok Bibliográfiai Csoport több évtizedes szisztematikus feltáró munkája nyomán már korántsem tekinthetők teljesnek és kellőképpen illusztratívának, most azonban örömmel állapíthatjuk meg, hogy olyan jellegű feldolgozás készült el, amilyen a 17. századi magyarországi nyomdászat történetében eddig még nem valósult meg. (Hozzá kell tennünk, hogy más fejlettebb nyomdai kultúrájú

országokban sem nagyon, részben éppen a feldolgozandó anyag mennyiségéből következően.) A 17. századi nyomdászattörténet egy-egy nyomdával foglalkozó számtalan tanulmánya ugyan a mostani munkánál is jól hasznosítható, azonban ezek az írások a nyomda történetén, a betűkészletek rendszerezésén túl alig foglalkoztak a fametszetes illusztrációkkal, a könyvdíszeket pedig egyáltalán nem regisztrálták.

A kötet tizenhárom nyomdahely – Lőcse, Kassa, Sárospatak, Debrecen, Várad, Gyulafehérvár, Preszáká, Kolozsvár, Keresd, Szeben, Brassó, Csíksomlyó és Szászsebes – nyomdáit tárgyalja, összesen tizenkilenc műhelyt, mert időnként egy-egy városban több nyomda is működött. Miután a nyomdatörténeti repertórium az RMNy példányokat is feltáró munkájára támaszkodott, ilyen tekintetben a teljesség igényével valósította meg a feldolgozást. Ha valaha kiegészítésre szorul, az csupán akkor lehetséges, ha eddig elveszettek hitt példány kerül elő valamely bibliográfiai tételként regisztrált, egykor feltehetően létezett kiadványból.

V. Ecsedy Judit térképpel illusztrálva mutatja be, hogy a három részre szakadt országban, ahol a hódoltsági területen a 17. században sem volt könyvnyomtatás, hogyan vált szét a nyomtatott könyv előállításának útja is. A területi széttagoltság mellett a vallási megosztottság is jellemző volt még a korszakban, a rövid ideig működő kassai jezsuita és a csíksomlyói ferences nyomda mellett a most feldolgozott műhelyek is a protestáns egyházak igényeinek feleltek meg (a század végén jött létre az ortodox érsekség cirill betűs nyomdája). Az egyes nyomdák betűkészletét, szakemberállományát illetően fontos volt feltárni a külföldi kapcsolatokat is, amelyek a német és lengyel nyomdákkal való együttműködés mellett elsősorban a németalföldi hatást, a hollandiai szakmai tapasztalatokat hasznosították. Ugyancsak hasonlóan fontos az egyes nyomdák egymás közötti kapcsolata, a betűkészletek vásárlása, öröklése, a nyomdászok munkahely változtatása. A betűk, nyomdai díszek, illusztrációk vándorlása, az egyes nyomdák betűkészleteinek összehasonlító feltárása a kiadvány összeállítótól nagy figyelmet, pontosságot, aprólékosságot meg-

valósító munkát igényelt. A könyvek illusztrációinak, fametszeteinek, cífráinak, mozgatható és új címlap variációkat létrehozó dokumentálása, az egyes díszek cserélgetésének nyomon követése nemcsak a korabeli nyomdászok egymás közötti kiváló munkakapcsolatára, hanem a 21. századi tudós feldolgozók példamutató együttműködésére, szakmai segítőkészségére is utal. A bevezető tanulmány utolsó fejezetében V. Ecsedy Judit utal arra, hogy a nyomdai felszerelések több évszázados nagymérvű hányattatása után az eredeti hagyatékokból szinte semmi nem található (pl. csupán egyetlen kéziszajtó, a csíksomlyói ferences nyomda sajtója, és Tótfalusi Kis Miklós nyomdájának néhány fára metszett dísze), de a korabeli betűkészlet már az eredeti matricák alapján nem lehetne újraönteni, rekonstruálásuk csupán az összes elérhető nyomtatvány valamennyi kinyomtatott betűjének méretazonos másolatával lehetséges, miként ezt a munkacsoport tudós kutatói több évtizedes munkájukkal megtették.

A 17. századi nyomdászattörténet teljesség igényével készült feldolgozása a korábbi kötetekben kialakított rendszer szerint valósult meg. Mind a tizenkilenc nyomdával egy-egy – illusztrációkkal díszített – rövid tanulmány foglalkozik, amelynek egyetlen problematikus része az, hogy a jegyzetekben csak az idézett mű RMNy számát olvashatjuk, tehát az érdeklődőbb olvasónak egyszerűen kell keze ügyében tartani a RMNy vaskos köteteit és a nem kevésbé súlyos repertóriumot is. A katalógus tájegységenként rendszerezve ad pontos leírást az egyes műhelyek betű- illetve illusztrációs készletéről, szám szerint – idézve a kötet útmutatását – 718 illusztrációt, (ebből 665 fametszetű, 53 rézmetszetű), továbbá 362 könyvdísz, 84 ábrát és térképet, 1039 iniciálét, 28-féle, részben fametszetű, részben öntött kottát, 294 nyomdai cífrát és 553 betűtípust mutatva be. A kiadvány második, terjedelmesebb kötete mindezen betűk és díszek méret azonos hasonmását nyújtja, nem csupán tudományos, hanem esztétikai élvezetet is szerezve az érdeklődő olvasónak.

A V. Ecsedy Judit vezette munkaközösség hatalmas munkája méltán vált ki elismerést a hazai és a külföldi nyomdatörténettel foglal-

kozók körében, és mint a vállalt feladatot, teljes korszakot hiánytalanul feldolgozó összegzés a nemzetközi kutatásban is egyedülálló. Nem véletlen tehát, hogy V. Ecsedy Judit munkáját az MTA BTK Irodalomtudományi Intézete az interdiszciplináris reneszánsz-barokk kutatás messterének nevét viselő kitüntetéssel, Klaniczay-díjjal jutalmazta.

NÉMETH S. KATALIN

Dani Erzsébet, Székelyföldi intézményi sors, két meghatározó kulturális közgyűjtemény történetének tükrében, [Budapest], Argumentum, [2015], 339.

Rendhagyó módon érdemes olvasni Dani Erzsébet adatgazdag, kéziratoss és nyomtatott forrásokon alapuló könyvét: előbb a végén található *Összefoglalás és következtetések* című fejezetet, majd pedig az előtte lévő, sokkal terjedelmesebb intézménytörténeti részt. Nem azért, mintha ez a sorrend mutatná a kötet erőnyeit, hanem azért, mert a konklúziókkal való szembenézés felerősíti az esetleírásokból kitűnő, a történelem hullámveréseinek kített gyűjtemények és kezelők – irányítók, valamint tudományos feldolgozók – nehéz és változatos sorsát.

Az említett összegző fejezetben a szerző szót ejt a határon túli és a hazai kultúra egységéről, összetartozásáról, a két intézménytörténeti rész terjedelmi különbségének okáról, a felhasználható források hiányosságairól, amit a közös sors eredményei, nehézségei és képzetelenségei egyensúlyoznak ki. A múzeumra és a könyvtárra egyaránt jellemző a nemzeti kultúrához ragaszkodó helytállás, meg az ár is, amit ezért, kisebbségi sorba kerülve fizettek. Vezetőik eddigi működésük alatt végig (helyi) érdekek és (távolabbi) ellenérdekek között kényszerültek jobb-rosszabb hatékonysággal kormányozni mindkét intézményt, s ehhez a dichotómiához járult a kétszeres impériumváltozás után az „államcseré” számtalan új kényszere. A szerző mindennek leszögezése után azt is megállapítja, hogy a Székely Nemzeti Múzeum kezdeti története, eltekintve az alapítást kísérő Zathureczky Emiliától és Vasady Nagy Gyulától, akiket méltató szavakkal említ, nem a leg-

jobbakat mutatja mindenkori vezetéséről, sem a fenntartó közösség támogatásáról. Az utóbbi megnyerése legalább akkora feladat volt, mint maga az alapítás hivatalos része. A múzeum évtizedei ellentétes vonásokat mutatnak: a megszűről jött, szakmailag is rátermett múzeumőr elüldözésétől, a gyűjtemény bemutatását lehetővé tevő épület, valamint az állami segély eléréséig, amelyhez a szűkebb régió anyagi segítsége is hozzájárult. A két világháború közötti időszakból Csutak Vilmos neve emelkedik ki, aki úgy csatlakozott az új nemzeti követelményekhez, hogy közben megőrizte a múzeum magyar jellegét. Herepei János szerepe Csutakénál sokkal ellentmondásosabb, a front elől menekített gyűjtemény pusztulása is az ő nevéhez kapcsolódik. A második világháború utáni államosítás és a korábbinál súlyosabb kisebbségi helyzet újabb veszteségeket, másféle alkalmazkodást kívánt, de a történelem megpróbáltatásai ellenére is magyar intézmény maradt az 1990-es évet követően. A Székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár a múzeumtól eltérően soha nem volt önálló, története az anyaintézetéhez kapcsolódik. De a hatalomváltás, majd a második világháború utáni államosítás ennek ellenére hasonló körülményekkel járt, ahogy az 1990 utáni, ismét magyar intézménnyé válás. Köszönhető mindez az előző évtizedek eltökélten megőrzött azonosság tudatának: „Ezeréves magyar tudatot nem lehet 60 év alatt kiirtani” – ahogy a szerző megállapítja.

A két színhely tehát Sepsiszentgyörgy és Székelyudvarhely, egy múzeum és egy könyvtár. Mindkét intézmény hagyományosan és perspektivikusan is a kultúra tárgyi és szellemi értékeinek gyűjtő, feltáró és szolgáltató/megismertető helye, a hasonló intézmények száma, minősége, változatossága nagymértékben jellemzi azt a földrajzi egységet, amely életre hívta és működését biztosítja.

A szerző bevezetőjében nagyon helyesen rámutat arra, hogy a magyar intézménytörténet – legyen az kulturális, politikai vagy gazdaságtörténeti megközelítésű – nem vizsgálható csak a trianoni határokon belül, hiszen főleg a kiegyezés után a történelmi Magyarország területén számtalan olyan kulturális és/vagy művészeti

intézményt hoztak létre, amelyek alapításuk idején az egységes magyar kultúra részei voltak, az 1918 utáni helyzetben pedig többnyire az újonnan létrejött vagy megnagyobbodott területű országok időben első intézményei közé tartoztak. Közülük is kiválik a 2015-ben száznegyven éves, Székely Nemzeti Múzeum nevet viselő gyűjtemény, létrejöttének teljesen magánjellegű indítékával. És bár a történelmi változások a kötetben tárgyalt két, határon túl rekedt intézmény életében is otthagyták nyomukat, a digitális világ elterjedése, élővé válása ismét lehetővé teszi a közös kulturális együttműködést. A múzeum létrejöttében szerepet játszott az alapítói szándék és egy, a működés kezdeteinek biztosítását megvalósító tanár, a már említett Vasady Nagy Géza.

Az olvasónak tanulságos szembesülnie a múzeumalapítás nemes céljával, közösség és kultúra egymáshoz rendelésével, az éltető szándék és az azt lehetővé tevő szakértelem találkozásával. Valamint avval a folyamattal, ahogy a dolgok rendje szerint az új intézmény kiteljesíti és evvel túl is haladja az alapítók kezdeti elképzeléseit, amit nevének véglegessé válásával is alá lehet támasztani: Cserey-gyűjtemény, Cserey-múzeum, Cserey Székely Múzeum, Székely Nemzeti Múzeum. Közben a helyét is megváltoztatta: 1879-ben Imecsfalváról Sepsiszentgyörgyre került.

Dani Erzsébet részben minieletrajzok segítségével tárgyalja a múzeum történetét: Vasadyn kívül Nagy Géza, Benke István, Domján István, László Ferenc, Csutak Vilmos, Herepei János, Szabédi László és Székely Zoltán nevei fémjelzik az elmúlt évtizedeket. A biográfiákban megragadott történetiség egyáltalán nem állja útját annak, hogy a szerző meg ne örökítse a múzeum hírének növekedését Miletz János tudósításától kezdve, vagy hogy ne közöljön, magyarázzon különféle leltár részleteket, amelyek a gyarapodás lépcsőit mutatják. Az egyes vezetőket beszerzéseik és szervezőmunkájuk alapján is mérlegeli, a helyi társadalom ambivalens viszonyulását a kezdeti időszakban, majd a Herepei-korszakban is sokat sejtetően érzékelteti; korabeli regények és újságcikkek olvasói pontosan tudhatják, sejtethik milyen kellemetlenségekkel szembesülhettek a múzeum vezetői.

Kiemelésre érdemes a László Ferenc és Csutak Vilmos nevével jellemezhető időszak, amely a sok nehézség ellenére is fejlődést hozott a múzeum életébe. Mindketten képzettek és elkötelezetten munkálkodtak, amire bizony nagy szükség volt. Az ő idejük alatt kapott az intézmény önálló épületet, nőtt a gyarapodása, bővültek a tudományos kapcsolatai, de nekik kellett szembenézni az első világháború eseményeivel és következményeivel, amelyek, bár nyom nélkül nem, de mégis viszonylag megkímélték a gyűjteményt. Trianon után a múzeum Romániába került, egyik napról a másikra megváltozott nemzeti igények közé. Mégis az 1936-ig, Csutak Vilmos haláláig tartó évek az egyik legvirágzóbb időszakává váltak, annak ellenére is, hogy az új környezet hatására – finoman szólva – elmentmondásos készletek között kellett tovább működni. A szerző részletesen vizsgálja és értelmezi ezt az időszakot. Problémaérzékenysége mutatkozik meg a Herepei-vezetés tárgyalásában, valamint az időlegesen újból Magyarország tulajdonába került intézmény körüli csatározásokban is. Herepei János nevéhez „fűződik” a múzeum igen értékes részének pusztulása, amelyről ugyancsak körültekintő értelmezés olvasható, részben az erről már megjelent szakirodalom bevonásával. Újabb próbatételt jelentett a múzeum életében a visszatagozódás Románia intézményei közé, immár politikai fordulattal is kombinálva. Ezt a helyzetet Szabédi László vezetése alatt sikerült konszolidálni. A tudományos munka ebben az időszakban kezdődött újra. Az 1945 utáni helyzet azonban az első világháború utáninál is nehezebb feladatokat hozott. A szerző bemutatja és érzékelteti, hogy a negyvenes évek végétől erőltetett asszimilációs politika milyen közigazgatási változásokkal, közgyűjteményi veszteségekkel járt, aminek következtében az ötvenes évek elejére a sepsiszentgyörgyi múzeum maradt meg egyedül magyar tudományos intézményként. A múzeumot 1990-ig vezető Székely Zoltán kényszerek közé szorított élete és szakmai teljesítménye kétféle lett, nem is lehetett másmilyen. A diktatúra kettős elnyomásának kitett múzeumi életébe utólag bepillantani szinte hátborzongató. Az 1989-es változás a politikai fordulat után egy pillanatról a másikra ment

végbe, a megváltozott körülmények, a személyi összetétel átalakulása egy új korszak kezdetét jelentette.

A Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtárának története az 1600-as évek második felében kezdődött 46 ajándékkönyvvel. A könyvtár állománya sokáig hasonló forrásokkal gyarapodott, de első rendezésére csak 1880–1890 között került sor. Dani Erzsébet főleg a korábbi szakirodalom megállapításait segítségül véve írja le a könyvtár korai történetét, sorolja fel azt a 17 tékát (részgyűjteményt), amely az állományt adta. A működés részletesebb tárgyalása az 1870-es évektől lehetséges, amikor a kollégium értesítőiben foglalta össze a tanítási éveket. Ezek a gyűjtemény alakulását, eseményeit, személyi változásait nyomon követhetően tartalmazzák. Tanulságos és elgondolkoztató az új iskolaépület létrehozatalának kálváriájáról olvasni. Az országhatár változása a könyvtár életében mélyreható negatív változásokat hozott, amelyek azonban részleteikben meg sem ismerhetők, mivel egy alkalom kivételével 1918 után az értesítő megjelenítésére nem nyílt lehetőség, ráadásul a korabeli levéltári anyag is ismeretlen helyre került az iskola falai közül. Hasonló, vagy még nagyobb hatású nehézségeket okozott a második világháború után az 1948-as államosítás: a könyvtárt leválasztották a kollégiumtól, megmaradása is kétségessé vált, állományának gyarapodására semmilyen lehetőséget nem kapott. Mindemellett „látogathatatlan” állapotában a könyvek rendezésére mégis nyílt mód, s az olvasó sok újdonsággal szembesülhet a romániai könyvtári élet közelmúltjának rejtelméből. A jelen helyzetét a Székely Nemzeti Múzeumhoz hasonlóan a helyi és magyarországi, magyar nyelvű, valamint a helyi közönség igényei és támogatása szabják meg.

A kötet mellékletei is igen tanulságosak: a múzeum régi magyar könyveinek jegyzéke, a zártta nyilvánított, elsősorban történelmi, de szépirodalmi műveket is tartalmazó könyvek felsorolása, amelyek között például – amint a szöveges részből kiderül – Arany János *Toldija*, illetve a táblázat szerint egy Bukarestben 1947-ben kiadott, *Tito in România* című kötet is volt, ékes példaként a szocialista blokkon belüli „példa-

követésre”. S mintegy kontrasztként jellemezve a viszontagságokat, fennállásuk kacskaringós állomásait és legjobb munkatársaik helytállását: az 1848–49-es, nyugodtan nemzeti kincsnek nevezhető kiadványok elszállítási listája, a Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtárának digitalizálta anyagaival párhuzamba állítva.

BUDA ATTILA

Die Hungarica Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle, Teil 2A–2B, Handschriften, Herausgegeben von Brigitte Klosterberg und István Monok, Bearbeitet von Zoltán Csepregi, Budapest, MTA Könyvtár és Információs Központ, 2015 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez = Materialien zur Geschichte der Geistesströmungen des 16.–18. Jahrhunderts in Ungarn, 39/1–2), XXIV, 1158, [1] p. HU ISSN 0230-8495, ISBN 978-963-7451-25-6

Az utóbbi két évtizedben többször hallhattunk, olvashattunk arról, hogy az írott és nyomtatott kora újkori hungarikumok kutatása a kelet-németországi Halle an der Saale városában nagy lendületet vett. A magyar művelődéstörténet 18. századi alakulásában is fontos szerepet játszó oktatási és kulturális centrumban található ugyanis például a pietizmus fellegvárának tartott, August Hermann Francke (1663–1727) által 1698-ban életre hívott árvaház jogutóda, a ma Franckesche Stiftungen (Franckei Alapítványok) nevet viselő kulturális intézmény- és épületkomplexum, ahol a történeti gyűjteményekben több ezer magyar vonatkozású kéziratos dokumentumot és nyomtatványt is őriznek. Az eltelt mintegy húsz évben megkezdődött és mára lezajlott az Alapítványok egymillión felüli könyvtári és levéltári egységet kitevő történeti anyagának szisztematikus, a teljesség igényével és az autopszia módszerével történő átvizsgálása. A feltárás eredményei különböző katalógusok formájában láttak napvilágot. Először az árvaház könyvkereskedésének felügyelője, Jacob Gottfried Bötticher (1692–1762) által a könyvtárnak adományozott, közel tizenháromezer darabos portrégyűjtemény magyar szempontú feldolgozása valósult meg. (Ennek magyar vonatkozású,

egy tucatnál is több ismeretlen portrét felvonultatató katalógusát lásd *Die Hungarica-Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle. Teil 1: Porträts*, Herausgegeben von Brigitte Klosterberg und István Monok, bearbeitet von Attila Verók und György Rózsa, Tübingen, Verlag der Franckeschen Stiftungen Halle im Max Niemeyer Verlag, 2003 [Hallesche Quellenpublikationen und Repertorien, 7], XXX, 269 p. ISBN 3-484-84107-9, ISBN 3-931479-33-1, ISSN 1434-0496.) A személyi ábrázolásokat az önálló térképgyűjtemény és a mintegy száz-ezer kötetnyi régi könyvet tartalmazó bibliotéka egyes darabjaiban azonosított történeti térképek és látképek szakszerű feltárása és szemléletes, színes képekkel illusztrált katalógusként való kiadása követte (*Die Hungarica Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle, Historische Karten und Ansichten*, Herausgegeben von Brigitte Klosterberg und István Monok, Bearbeitet von László Pásztai und Attila Verók, Halle, Verlag der Franckeschen Stiftungen zu Halle, 2009 [Kataloge der Franckeschen Stiftungen, Band 22], 103 p., 104 színes ábra, ISBN 978-3-939922-14-8.) A sor harmadik tagja a levéltári dokumentumokat regisztráló kettős kötet, amely egyben a mostani ismertetés tárgyaül is szolgál.

Csepregi Zoltán azzal kezd katalógusának bevezetőjét, hogy felhívja a figyelmet egy különös hallei „tradícióra” a magyar vonatkozású dokumentumokat regisztráló kötetek kiadás-technikai kérdéseinek tekintetében. Arról van szó ugyanis, hogy az eddigi katalógusok más-más sorozatban és más-más módszertannal készültek. Ezt a sort a harmadik kötetpár sem szakítja meg, hiszen újabb sorozatban, újabb kiadónál és újabb kiadási elvek alapján került összeállításra. A mostani ismertetés végén előrevetített negyedik sorozattag sem fog szakítani ezzel a hagyománnyal. A látszólagos következetlenség abból fakad, hogy a Franckesche Stiftungen nem rendelkezik önmagában álló, azaz különgyűjteményként funkcionáló hungarica-állománnyal, mint például a szintén Halléban található Szászország-Anhalti Egyetemi és Tartományi Könyvtár úgynevezett wittenbergi magyar könyvtára. (Immár tíz évvel ezelőtt kiadott első, a 18. századból fennmaradt kataló-

gusát lásd *Bibliotheca Nationis Hungariae, Die Ungarische Nationalbibliothek in der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt in Halle, Der Katalog aus dem Jahr 1755, Textausgabe der Handschrift der Széchényi Nationalbibliothek Budapest, Catalogus Librorum, Dissertationum, et Manuscriptorum Variorum ad Rem Hungaricam praecipue facientium ex Bibliotheca, quae Vitebergae est, Hungarorum congestus ab Adamo Latsny Turotzensi. Vitebergae Saxonum die XV. Nov. A.R.S.M.DCC.LV*, Herausgegeben von Ildikó Gábor unter Mitwirkung von Silke Trojahn mit Beiträgen von István Monok und Dorothea Sommer, Hildesheim, Zürich, New York, Georg Olms Verlag, 2005, 272 p., ISBN 3-487-13002-5.) Az Alapítványok különféle történeti gyűjteményeiben a magyar művelődéstörténetet érintő kéziratok és nyomtatványok az állomány integráns részét képezik, valójában fel sem tűnnek a könyvtár és levéltár használóinak. Amikor hajdanán egy kétoldalú együttműködési megállapodásnak köszönhetően elkezdődött a módszeres feltárás, senki sem gondolta, hogy ilyen mennyiségű értékes magyar anyag fog összegyűlni a főleg a 18. században magyar diákok által jelentős számban látogatott egyetemváros árvaházi gyűjteményeiben. A Halléba időről időre visszatérő magyar kutatók, valamint az őket ösztönző és támogató személyek hite és kitartása azonban meghozta gyümölcsét. A sok ezer, köztük számos ismeretlen tételnyi találat – elemző feldolgozás után – még sok újdonságot hozhat a kora újkori magyar művelődéstörténet fürkészői számára.

A szerző a katalóguskötet bevezetőjének következő részében a (nyelvi, területi, személyi, tartalmi, tulajdonosi) ’hungarica’ fogalmát mutatja be az olvasók számára, jól érzékeltetve a 19. században kidolgozott terminus technicus 20. és 21. századi bővülését. A következő alfejezetben a most kiadott katalógus forrás-helyeit (a Franckei Alapítványok főlevéltára, missziós levéltára, iskolai levéltára, gazdasági és igazgatási levéltára, valamint a Berlinben őrzött Francke-hagyaték) veszi sorra – röviden összefoglalva az egyes archívumok létrejöttét, történetének alakulását és állomány-összetételét. A nevezett öt nagy állomány elsősorú kút-

főket hagyományozott át az utókorra, amelyek érzékletesen dokumentálják a hallei pietizmus kialakulását, virágkorát és elhalványulását, továbbá a Franckesche Stiftungen fejlődését. A katalógusba felvett másfél ezernél is több tétel túlnyomórészt a területi és a személyi hungaricából áll össze.

A kutatástörténeti alfejezetben Csepregi Zoltán egészen a két világháború közötti időszakig tudja visszavezetni a hungarológiai indítatású hallei dokumentumfeltárás fonalát. A berlini Collegium Hungaricum egykori igazgatója, a külföldi hungarológiai tevékenység hathatós elindítója, Gragger Róbert és egyetemi hallgatói kezdték meg ugyanis a levéltári anyag átfésülését. Módszereik ugyan még kevésbé nevezhetők tudományosnak, találataik viszont ráirányították a figyelmet a forrásokra. Azok nyomán pedig megszületett az első témába vágó monográfia is Szent-Iványi Béla tollából 1937-ben. Mintegy hatvanévnvi szünet után a hallei levéltári hungarica-kutatás az 1990-es években erősödött fel megint, amikor Szelestei Nagy László, Font Zsuzsa, Viskolcz Noémi, majd Csepregi Zoltán is egyre-másra dolgoztak fel különböző állományegységeket a franckei árvaház gyűjteményeiből. A szisztematikussá átvizsgálás, az adatbázis-építés és a katalógusszerű összegzés azonban a most bemutatott kötetek szerzőjére maradt.

Fontos kérdés, hogy milyen tartalmakat is rejtenek a hosszú évtizedek során kikristályosodott és most egyben kiadott levéltári magyar anyag dokumentumai? Csepregi Zoltán összeállításában négy nagyobb tématerület rajzolódik ki a túlnyomóan levelekből álló forrásgyűjteményben. Az első nagyobb tematikus egységet az osztrák területekről származó Johannes Permeier (1597–1644) által összegyűjtött, angol, német és németalföldi származású személyekből álló társaság tagjainak szervezeti és irodalmi tevékenységét dokumentáló iratok képezik, melyek a spiritualizmus és a pietizmus közötti hasonlóságot és átmenetet ideológiai szinten kidolgozó Friedrich Breckling közvetítésével két kódex formájában jutottak Halléba. A levelezés magyar szempontból lényeges részét a Johann Arndt kétkötetes foliopostillájának magyar nyelvre történő átültetése körüli nehéz-

ségek (1642–1644) írásban áthagyományozott emlékei teszik ki. A második nagyobb csoportot a különféle függőségi viszonyokat, illetve a diák és patrónus közötti kapcsolatokat megvilágító dokumentumok (ajánlások, támogatást kérő és megköszönő levelek stb.) alkotják. Ezek a levelek különösen értékesek, mert szövegesen bizonyítják a hallei pietizmusnak a Kárpát-medencei oktatási rendszerre kifejtett hatását a 18. században, és sok eddig ismeretlen, máshonnan fel nem tárható életrajzi adatot vonultatnak fel a peregrinációban részt vevő hungarus-diákok személyével kapcsolatosan. A források harmadik nagy tematikai egysége a hallei pietisták egész Európára, sőt a világ távolabbi tájaira is kiterjedő információs rendszerére vonatkozó leveleket, beszámolókat és egyéb iratokat foglalja magában. Ebből a körből válik ki a dokumentumok negyedik nagy csoportja is: a császárvárosban, Bécsben működő misszionáriusok, ügynökök, informátorok stb. tevékenysége nyomán születő iratok sokasága. Bécs különösen fontos helyen állt a hallei pietisták szemében. Itt kumulálva jelentek meg ugyanis a különféle szintű információk (birodalmi nagypolitika, udvari valláspolitikai, egyéb vallási mozgalmak, kulturális áramlatok, etnikai csoportok képviselői a soknemzetiségű birodalomból, a zsidó misszió terépe, kapu a Balkánra és a Közél-Keletre stb.), amelyek nélkülözhetetlenek voltak a hallei irányítók számára. De a skandináv missziók ügyei is sokszor Bécsben dőltek el, hiszen itt működtek a svéd és dán küldöttségek által fenntartott kápolnák, amelyek a hallei döntéshozók kiváló információbázisaiként szolgáltak. A Bécsben tevékenykedő prédikátorok gyakran küldtek olyan beszámolókat Halléba, amelyek magyar vonatkozású témákat is érintettek. Ilyen beszámolókat viszont Bécsben hiába keresnek a kutatók, mert ezek ott nem kerültek iktatásra. Minden a Saale partjára vándorolt. Ott pedig az Alapítványok levéltára megőrizte az értékes forrásokat. A bécsi levelezők közül két személy neve emelkedik ki: a hungarussá váló és a katalógusban 67 levél szerzőjeként feltűnő Christoph Nikolaus Voigt (1678–1732), valamint a németnek megmaradó, 77 levél szerzőjeként regisztrált Johann Christian Lerche (1691–1768). Első ránézésre a katalóg-

gus két legjelentősebb és magyar szempontból leggazdagabb tematikai alegysége fűződik a nevezett személyekhez, tehát a későbbi kutatás is minden bizonnyal ezeket fogja először alaposabban megvizsgálni.

A katalógusban 1556 tétel szerepel. Az 1240 levél mellett találunk a felsorolt dokumentumok között különféle jegyzékeket, beszámolókat, naplókat, albumokat, számlákat, visszaemlékezéseket stb. Az időhatár 1545-től 1811-ig tart. Ebben a korszakonkénti megoszlás igen jellemző: a 16. századból 7, a 17. századból 103, a 18. századból 1445, míg a 19. századból 1 dokumentum került felvételre. (Ezzel kapcsolatban egy apró elírásra szeretném felhívni a figyelmet. A bevezető szöveges részben kétszer is megemlítésre kerül, hogy a katalógus Batizi András 1545-ben Philipp Melancthonnak küldött levelével kezdődik. A katalógus első tételénél azonban az 1543-as dátum szerepel. Ilyen monumentális és a legnagyobb odafigyeléssel összeállított adathalmazban ez a kis hiba természetesen bocsánatos botlás, valójában csak kiemelt helye miatt tűnik fel egyből.)

A heroikus munkával létrehozott katalógus három nagy részből áll: a szorosan vett katalógusból (1556 tétel – regesztával, az említett személyek és helyek feltüntetésével, az esetleges kiadások és róla szóló szakirodalom megadásával), életrajzokból (853 személy esetében – esetleges egyéb keresési források megadásával, konkordanciákkal és további szakirodalommal) és egy függelékből, amely a felhasznált irodalmakról készült jegyzéket, állománybeli és nyelvi áttekintéseket, további keresési forrásokat, rövidítésjegyzéket, hely- és személynévmutatókat tartalmaz. A röviddel ezelőtt történt kiadás miatt a magyar szakemberek ugyan érdemben még nem mélyülhettek el ennek a kiváló katalógusnak a tanulmányozásában, az azonban már első pillantásra látszik, hogy a 17–18. századi Kárpát-medencei evangélikus művelődéstörténet kutatása újabb impulzusokat kap majd ennek az alapműnek a nyomán.

Ha 2016 második felében megjelenik a magyar vonatkozású régi nyomtatványokat számba vevő kötetpáros is (*Die Hungarica-Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle, Teil*

3: *Alte Drucke*, Herausgegeben von Brigitte Klosterberg und István Monok, Bearbeitet von Attila Verók, Halle, Budapest, 2016), a hallei Franckesche Stiftungen lesz az első olyan gyűjteményegyüttes a világon, amelyben teljes körűen és minden szempontra kiterjedően lezajlott az írott és nyomtatott hungarikumok feltárása. A rengeteg munkával napvilágra hozott kútfők közreadását a konkrét dokumentumok és témák mélyrehatóbb vizsgálata követheti a szakmabeliek és az érdeklődő nagyközönség részéről. A katalógusok ezek előtt a mélyfúrások előtt nyit(hat)ják meg az utat a szinte kimeríthetetlen potenciált magukban rejtő, elemzéseket nem, kizárólag pusztá tényeket regisztráló forrásanyagoknak köszönhetően. Csak bízhatunk abban, hogy többek között a különféle történeti témák professzionális művelői érdemesnek tartják a nevezett katalógussorozat – köztük a most bemutatott levéltári kötetek – értékes adatállományát arra, hogy a kora újkori magyar művelődéstörténet mára elfeledett vagy eddig ismeretlen információhordozóit kézbe vegyék és szóra bírják. Az új források ugyanis árnyalhatják eddigi ismereteinket az adott tématerületeken, sőt kulcsfontosságú adatokat, eddig fel nem merült összefüggéseket tárhatnak fel. A jelen kötetek kapcsán ez nagy valószínűséggel prognosztizálható hozadék lesz. Az ezernél is több oldalnyi adattár alapos tanulmányozását őszinte meggyőződéssel javaslom mind a szakma, mind a laikus érdeklődők számára.

VERÓK ATTILA

Imprinting Identities, Illustrated Latin-Language Histories of St. Stephen's Kingdom (1488–1700), By Karolina Anna Mroziewicz, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2015, 314 p.

Karolina Anna Mroziewicz a krakkói Jagelló Egyetem Művészettörténeti Intézetének kutatója vizsgálódásai középpontjába az illusztrált, latin nyelvű, Szent István király birodalmáról szóló kora újkori könyveket állította, és ezek szerepét elemezte a magyar identitástudat kialakulásának folyamatában. A cím találó szójáték, mely mind a könyvnyomtatásra, mind

a nemzeti önazonosság kialakulására, „bevésődésére” is utal.

A szerző mondanivalóját öt elemző fejezetben tárgyalja. Az első az irányadó történelmi elbeszéléseket, a második a magyar védőszenetek szerepét vizsgálja. A harmadik és negyedik fejezet a Magyar Királyság uralkodó rétegét, a nemességet és az arisztokráciát állítja középpontba. Az utolsó fejezet arra mutat rá, hogy a választott könyvek hogyan és mennyiben vettek részt a magyar identitás kialakulásában megjelenésüktől napjainkig.

A könyv főbb forrásainak kiválasztását három szempont határozta meg. A tárgyalt művek történelmi elbeszélések Szent István birodalmáról, és jelentős mennyiségű olyan illusztrációt tartalmaznak, amely szervesen kapcsolódik az elbeszéléshez, valamint olyan könyvek, melyeket magyar olvasóközönségnek szántak. A vizsgált forráscsoport hat művet tartalmaz. Thuróczy János, a Magyar Királyság ítélmesterének a magyarok történetéről írt krónikáját, a *Chronica Hungarorum* című mű első és második kiadását (Augsburg és Brno, 1488), a Nádasy Ferenc országbíró nevéhez fűződő és a magyar vezérek és királyok egész alakos portrészorozatát tartalmazó *Mausoleum potentissimum ac gloriosissimum regni apostolici regum et primorum militantis Ungariae ducum* című művet (Norimbergae, 1664), Tarnóczy István jezsuita szerzetes által írt, Szent László király életének és csodatetteinek verses leírását közlő *Rex admirabilis, sive vita St. Ladislai regis Hungariae historico-politica, ad christianam eruditionem elogiis theo-politicis illustrata* művét (Viennae Austriae, 1681), a szintén jezsuita Hevenesi Gábor magyar szentekről írt munkáját, az *Ungaricae sanctitatis indicia* (Tyrnaviae, 1692) és az Esterházy családról szóló *Trophaeum nobilissimae ac antiquissimae domus Estorasiae in tres divisum partes* (Viennae Austriae, 1700) című genealógiáját. A felsorolt műveken kívül számos illusztrált ösnyomtatványt és régi magyar könyvet, metszetet, rólapot, olajfestményt, szobrot, érmet és pecsétet használt megállapításainak alátámasztására a szerző.

Az egyes fejezeteket találó és figyelemfelkeltő idézetek vezetik be, különböző nyel-

veken, többféle műfajban, számos ismert és kevésbé ismert szerzőtől; Werbőczy Istvántól kezdve egy ismeretlen szerző kézírásos disztichonjáig a *Mausoleum* előtáblájának tükréről.

A bevezetést követő fejezet középpontjában a történelmi képzelet áll. A szerző a középkori Magyar Királyság vezető szerepét hangsúlyozza a magyar államiság ősi voltának és kereszténységének megalapozásában. Kutatásai alapján az elmúlt idők főszereplőinek a hun vezéreket, az Árpád-házi szent királyokat és hadvezéreket tartja. A vizsgált források a magyarokat, mint kiválasztott nemzetet tüntették fel, ami erősítette a társadalom tagjainak összetartozás érzését, és növelte a magyarok politikai tudatosságát.

A harmadik fejezet a magyar védőszenetek szerepét kutatja a magyar érdekek elismerésében a Habsburg- és az Oszmán Birodalom árnyékában. A védőszenetek, mint a vallási közösség tartóoszlopai a közös emlékezetet politikai és vallási teljesítménnyel kapcsolták össze. Ebben a folyamatban Szűz Mária, Szent István király, Szent Imre herceg és Szent László szerepét vizsgálja részletesebben Mroziewicz. A szerző rámutat arra a tényre, hogy a tizenkettedik század elejétől kezdve Szűz Mária – Mátyás uralkodásától kezdve mint *Patrona Hungariae* – ábrázolásai először a történetírásban, majd az uralkodói ikonográfiában jelentek meg. (Az első ábrázolás, ahol Szent István felajánlja a koronát Szűz Máriának, 1665-ből származik, a Tobias Pock bécsi festő által készített oltáron a mariazeili bazilika Szent István-kápolnájában.) A *Patrona Hungariae* elsősorban a jezsuiták által megfogalmazott és terjesztett gondolatkör volt, mely a nemzeti hagyományokat és az ország sorsáért érzett aggodalmat foglalta magába. A Szűz Máriának felajánlott szent korona központi szerepet játszott a nemzeti múlt felé forduló érdeklődés képzőművészeti megnyilvánulásaiban. Első, szent királyunkkal való kapcsolata révén kivételes jelentőségnek és népszerűségnek örvendett a kora újkori elbeszélő forrásokban.

A magyar védőszenetek közül Szent Lászlót, mint lovagkirályt festették le legtöbbször a tizennegyedik és tizenötödik században. László nemcsak életében győzedelmeskedett a kunok felett, hanem még halálában is csodák

által őrizte az országot, amikor azt a hitetlenek megtámadták. A védőszentek kultusza központi szerepet játszott a közösséggé formálódásban politikai, társadalmi, és vallási téren, melynek hatására kialakultak a társadalmi élet szinterei.

Hevenesi a magyar szentekről írt művében egybekapcsolta a szentség és a magyarság fogalmát, véleménye szerint az egyéni és a közösségi erkölcs elválaszthatatlan egymástól, egyik sem tud tartósan fennmaradni és fejlődni a másik nélkül. Művében azt tanítja, hogy a Magyar Királyság szentjei által elválaszthatatlanul egy Európával.

A negyedik fejezet Magyarország uralkodóit állítja középpontba. A vizsgált könyvek a magyar királyság történetét egymást követő királyok koronázásaként mutatják be, akik a szent koronát viselik egy ideig, majd átadják azt a soron következőnek. A királyság lényege a királyi testtartásban, kézmozdulatokban és az öltözetben nyilvánult meg. A királyok képei ideogram-mákként működtek, melyek a királyi kötelességeket és kiváltságokat jelképezték, olyan elvont fogalmakat jelenítve meg, mint igazság, védelem, a királyság folytonossága vagy az isteni felkenttség. Mind alapvető értékei az összes emberi közösségnek, kiváltképp háborús fenyegetettségben és hatalmi harcban élőknek, mint a magyaroknak, akiknek szükségük van a rendek közötti összetartásra.

A következő fejezetben, a királyság mi-benlétének tárgyalása után, a nemesség és az arisztokrácia történelmi szerepe bontakozik ki. Eredetének, rétegeinek, szokásainak és jogi státusának vizsgálata után a Szent Korona tagságukat elemzi a szerző. Véleménye szerint feladatuk a társadalmi hierarchia megerősítése, valamint saját politikai és kulturális vezető szerepük biztosítása és szélesítése volt. A minél messzebbre visszavezetett családfák (pl. Nádasdy, Esterházy) a magyar nemességnek azt a meggyőződését rejtették, hogy nemesi kiváltságaikat őseik kiváltsága révén szerezték. A szerző szerint a magyar nemes tipologizálása a közös politikai és kulturális gyökerekből származott.

Külön alfejezet foglalkozik (5.5.2.) a magyar nemesség és arisztokrácia kiváltságokkal nem rendelkező, női tagjaival. A választott mű-

vekben jóval kevesebb női ábrázolást találunk, mint férfit, ráadásul a nők portréi mindig a férjüké vagy apjuké után következnek. Társadalmilag alárendelt helyzetüknek megfelelően a képeiket kísérő elogiумok általában sematikusak, általánosságokat fogalmaznak meg, és nem közölnek részletes és egyedi leírást az ábrázolt nőről.

A nemesség egy külön csoportját alkotják azoknak a vezető értelmiségieknek – írók, költők, magasan képzett emberek – a portréi, akik humanista babérokra törtek. Ezek a kimagasló írástudók a magyar nemesség szűk, de jól ismert rétegéhez tartoztak. Egyik emblematikus alakjuk Zsámboky János, akiről élete során kiugróan nagyszámú ábrázolás készült. Félton öröködött a róla kialakult kép fölött, amely nyíltan kifejezi a magyar nemesség értelmiségi rétegéhez való tartozását. Szűkebb pátriájához való kötődését (nagyszombati polgár családból származott, apja Zsámboky Péter, a város bírájának tisztét töltötte be több éven keresztül) művei ajánlásaiban mindig hangsúlyozta. A bécsi udvari körökben való előmenetele és humanista munkásságának kiteljesedése azonban változásokat eredményezett tudósi önazonosságában is. Ennek egyik jele, hogy míg a népszerű és gyakran kiadott *Emblemata* első két kiadásában a mű a szerző képével kezdődik, addig ez az *Icones veterum aliquot ac recentium medicorum philosophorumque* című mű utolsó oldalain található, ahol olyan jeles alakok felsorolását zárja a Zsámbokyról készült metszet, mint Apollo vagy a kortárs Andreas Vesalius. A könyv képei azt sugallják, hogy a medikus Zsámboky tetőzi be a híres orvosok és filozófusok sorát.

Mroziewicz párhuzamot von az értelmiségi, 16. századi tudós Zsámboky János és a 17. századi arisztokrata *homo novus* Esterházy Pál között, mivel mindkettőnek bizonyítania kellett el-sőségét kortársai előtt. Zsámboky és Esterházy is kényesen ügyelt fontossága és jelentősége, a társadalomban betöltött szerepe hangsúlyozására. Ezen felül magukat a magyar és nemzetközi kulturális és politikai élet megkerülhetetlen szereplőiként tüntették fel. Mindezek után a szerző azt a következtetést vonja le, hogy a magyar nemesség és arisztokrácia mind a nyomtatott, mind a festett képmásai hasonló képi mintákat

követtek, ami a férfi központú társadalmat teremtettené újja. A metszetek és festmények hős és bátor katonák, magabiztos államférfiak, fontos egyházi méltóságok és kiváló humanisták arcait mutatják. A nők úgy illenek ebbe a képbe, mint leánygyermek, feleségek és anyák, akik a férfiközpontú társadalmat kiegészítik. A tanulmányozott portrék legfőbb szerepe az volt, hogy a fennálló társadalmi hierarchiát erősítsék, és közben tágítsák az ábrázolt személyek politikai és kulturális lehetőségeit. A nemesi és arisztokrata arcképek közös emlékeket örökítettek meg és adtak tovább közös szokásokról, közös törzsi és keresztény múltból, és végül a török elleni harcokban tanúsított hősiességről.

Az utolsó fejezet a választott művek utóéletével foglalkozik, hatásukat két szinten tárgyalva. Az első szint a művek közvetlen, a könyvek lapjain látható fizikai hatást jelenti bejegyzések, rajzok, színezések formájában, a második pedig a közvetett hatást, ami a műveknek a történetírásban, az irodalomban és a képzőművészetben való fogadtatására vonatkozik. A vizsgált könyvek közül a *Chronica Hungarorum* bizonyult a legnagyobb hatásúnak, egyben a mai napig tartó, legösszetettebb fogadtatástörténettel is rendelkezik. A mű szövege és képi anyaga különböző utat járt be, mely az 1980-ban megjelent facsimile kiadással kapcsolódott újra össze.

A magyar történelemről szóló, kora újkori illusztrált könyvek nagyban hozzájárultak a vizuális és irodalmi képzelethez a magyar mitológiáról, a szentek panteonjáról, az uralkodókról és alattvalóikról mind a nyilvános, mind az otthoni térben. A motívumok kincsestárként szolgáltak, amelyek az egész társadalmat jelképezték és egy formálódó nemzet sorsát jelenítették meg.

Egy magyar múltat elbeszélő illusztrált mű megjelenése mindig is nagy hatású kulturális eseménynek számított és számít egészen a mai napig. A jó néhány kiadásban és több nyelven megjelent könyvek meghatározó alanyai és tárgyai voltak az identitás felépítési folyamatának. A képi anyag és a szöveg befogadása általában külön utat járt be. Míg minden vizsgált esetben a szöveg önállóan is megállta volna a helyét a képi anyag nélkül, ennek az ellenkezője csak elvétve fordult elő.

Végző konklúzióként a szerző rámutat arra, hogy a nyomtatás a latin nyelvű krónikáknak széles nyilvánosságot biztosított, és sikeresen „bevéste” mind a képi anyagot, mind a szöveget a nemzeti emlékezetbe. A kora újkori illusztrált nyomtatott könyvek aktív szerepet játszottak az alaptörténetek közkinccsé tételében, és támogatták azoknak a mintáknak a rögzítését, amik a mai magyar társadalom formáját is meghatározzák. Míg egy szöveg utóélete nyomom követhető a különböző kiadásokban, fordításokban és variánsokban, addig a képek utóélete túllépett a nyomtatáson. A képek másait olajfestményeken, szobrokon, rézmetszeteken, iparművészeti alkotásokban, stb. követhetjük nyomom, olyan formában, ami a késő középkori és kora újkori társadalmak felső köreinek képi környezetét alkotta. A történetek magja állandónak bizonyult – noha maguk a történetek jelentős változásokon mentek keresztül – és hozzájárult a közös történelemképhez, amit a magyarok mind a mai napig magukénak vallanak.

A könyv főszerzőjét bőséges szakirodalmi hivatkozást kínáló jegyzetapparátus kíséri. Egyes, részletesen ki nem fejtett témához több nyelvű bibliográfiát találhatunk.

Címéhez hűen a mű gazdagon illusztrált, számos metszet és festmény reprodukciója kíséri a mondanivalót. A képek nagyobbik része a célnak megfelelő minőségű, néhány azonban méretének és a fekete-fehér nyomtatásnak köszönhetően nem tökéletesen élvezhető. (A történetírást megjelenítő allegorikus fekete alak például alig kivehető a 255. oldalon.) Az egyetlen színes kép a könyv borítóját díszíti, és a címben foglaltak távolra mutató továbbgondolását jeleníti meg.

Mroziewicz könyvében a választott témát mind művészettörténeti, történelmi, irodalmi és könyvtörténeti szempontból körültekintően járja körül, részletesen kifejtve azokat a lépéseket, amelyek a választott művek alapján meghatározónak bizonyultak a magyar nemzeti identitás kialakulásában. A mű élvezetes és hasznos olvasmány minden, a téma iránt érdeklődő és angolul olvasó ember számára.

The Apponyi family in the history of book culture, ed. Agáta Klimentková, Martin, Slovak National Library, 2015.

„Vannak, akik a lovakat szeretik, mások a vadakat, mások a madarakat [...] engem pedig már kisfiú koromtól a könyvek megszerzésének csodálatos vágya lelkesített” idézte W. Salgó Ágnes (a Teleki Téka 200. születésnapjára írt tanulmánya végén) Apponyi Sándor (1844–1925) bibliofilt, aki ezt a Justinianus császárnak tulajdonított szólást illesztette be a könyvbeszerzéseit tartalmazó kéziratos művének elejére.

Két jelentős Apponyi-könyvtár létezett a 19–20. század fordulóján Magyarországon: egy a tolnai Lengyelben, Apponyi Sándor európai híré Hungarica-könyvtára (természetesen nemcsak hungarikumokat tartalmazott a több mint 10 000 kötetes bibliotéka), a másik pedig a család régi birtokán, a nyitrai Apponyiban. Ez utóbbi volt a régebbi, melyet még Apponyi Antal György (1751–1817) alapított Bécsben, 1774-ben. Antal György, a mi neves bibliofilünk dédnagyapja, Tolna vármegye főispánja, korának egyik legműveltebb magyar főura volt. Az ő első fia – a mi Sándorunk nagyapja –, Antal (1782–1852), a Monarchia követe volt a legfontosabb európai állomáshelyeken (London, Párizs). Ő vitette Pozsonyba a könyvtárat 1827-ben, hogy később közgyűjteménnyé alakítsa. Ekkor került az erre a célra épített ház (a pozsonyi megyeház mögött) homlokzatára a híres felirat: „Litteris in patria augendis” – a haza műveltségének emelésére. Ma már hiába keresnénk a 2008-ban szépen felújított, a Városház utcában található Apponyi-palota – amely a Felvidék szülőtermesztését és bortörténetét bemutató kiállításnak ad most helyet – homlokzatán ezt az idézetet.

A szakirodalomban megemlítik, hogy Antal hatalmas összegért, 70 000 forintért váltotta meg testvéreitől (Györgytől és Józseftől) apja bécsi könyvtárát. Halála előtt nem sokkal, az 1840-es évek végén – a már rendezett, nagyjából 20 000 kötetes bibliotékát – közgyűjteménnyé kívánta átalakítani, ám a szűklátókörű pozsonyi városi tanács megtagadta a segítséget, mivel nem kívánt hozzájárulni egy könyvtárosi álláshoz. Erre szükség lett volna, ugyanis az Apponyi-család

régi könyvtárosa, az 1811-től – először Bécsben, majd Pozsonyban – szolgáló (korábban a Széchényi Könyvtár scriptora) Gruber Antal Károly meghalt 1840-ben. Így a különleges értékekkel bíró könyvtár a család régi birtokára került, a Nyitra bal partján fekvő Nagy-Apponyba került. Az Apponyi-család 16–17. század fordulóján épült reneszánsz kastélyának – amely köré a 19. századi építkezések során egy héthektáros angolpark is létesült – északi szárnyában „egy tágas, köröskörül karzatos könyvtárhelyiséget építtetett. A könyvtár ma is ebben van.” írta 1925-ben Jambrekovich László a *Magyar Könyvszemlé*ben. Ez a nagyobbik kastély, a kisebbik reneszánsz épület ma vadászati múzeum.

A gyönyörű könyvtár legbecsebb kötetei szétszóródtak a történelem során. Egyes források szerint nemcsak az 1892-es londoni aukció volt az egyedüli, ahol a gyűjtemény értékesebb darabjait (a katalógus közel másfél ezer kötetet sorol fel) eladták, hanem ezt megelőzően 1818-ban Bécsben, még a pozsonyi költözés előtt, illetve ezután 1939-ben Prágában is kalapács alá kerülhettek a bibliotéka ritkaságai. Ilyen kincs lehetett a cambridge-i Egyetemi Könyvtár 12. századi pergamenkódexe (Rabanus Maurus, *De laudibus sanctae crucis*), amelyet még Apponyi Antal vásárolhatott meg a 19. század első felében – talán követsége idején –, majd később Apponyi Lajoshoz (1849–1909), a bibliofil Sándor unokaöccséhez került. A cambridge-i könyvtár a már említett 1892-es londoni (Sotheby’s) aukción szerezte meg ezt a kódexet. Ugyancsak ezen az aukción az oxfordi Bodleian Könyvtár egy 15. századi pontifikálét vásárolt meg. Itt is Lajos volt az eladó. A harmadik angol gyűjteményben – a szintén cambridge-i Fitzwilliam Múzeumban – őrzött, 1470 körül készült Petrarca-kódexről tudni vélik az angol kollégák, hogy Apponyi Antal vásárolta Bécsben, s ez a kötet később unokájához (a katalógusban fiaként tüntetik fel, rosszul), a már említett Apponyi Lajoshoz került. Samuel Sandars jó nevű angol bibliofil vásárolta meg ezen a Sotheby’s aukción, majd rögtön el is ajándékozta a Fitzwilliam Múzeumnak. Cambridge-ben még két ősnymtatványt őriznek, melyek ugyanúgy ebből az árverésből származnak, és Lajos tulajdonából kerültek az egyetem könyvtárába.

Az Apponyi-család 1936-ig lakta a kastélyt, Apponyi Henrik (1885–1935), az előbb említett Lajos fia volt az utolsó lakója. A híres vadász Oxfordban végzett, 1931-ben könyve jelent meg az indiai és himalájai útjairól, amely ma is élvezetes olvasmány. A nagyvilági életet élő Henrik nemcsak az utazásairól, hanem a vendégeiről is híres volt: járt nála Josephine Baker egzotikus táncosnő, és Thomas Cardeza amerikai üzletember is, aki 1912 áprilisában néhány napot töltött az apponyi kastélyban édesanyjával, mielőtt felszállt volna a New Yorkba induló Titanicra (túlélte, még Henrik temetésén is részt vett 1936-ban). Henrik halála után egy szlovák földbirtokos (Vít Slezák) szerezte meg a kastélyt, majd 1948-ban államosították az egész épületegyüttest a hozzá tartozó földbirtokokkal, gazdasággal. A park és az épületek pusztulásnak indultak, a könyveket a turócszentmártoni Matica Slovenskába szállították, és ott őrizték az épületek rekonstrukciójáig. 2007 és 2011 között újították fel a kastélyt, s állították fel ismét az apponyi Apponyi-könyvtárat, amely most a Szlovák Nemzeti Könyvtárhoz tartozik.

Feltételezhetjük, hogy a fiatal Apponyi Sándor bibliofil szenvedélyének alakításában szerepet játszhatott az is, hogy új könyvtárat kívánt alapítani az Antal nagypapja által az Amádéktól (egyes források szerint a 18. század végén) vásárolt lengyeli kastélyában, ahová visszavonult apja, Rudolf (1812–1876) halála után. Rá két évre megnősült, és feleségével, Esterházy Alexandrával (1856–1930) a felújított kastélyba költözött, kialakítva hozzá egy huszonnégy holdas parkot. Itt rendezte be híres bibliotékáját, ami végrendelete értelmében (mivel örökös nélkül halt meg) 1925-ben a nemzeti könyvtárunkba került.

A 2015-ben Turócszentmártonban megjelent tanulmánykötet – melynek szerkesztője Agáta Klímenková, a Szlovák Nemzeti Könyvtár nemzeti bibliográfia részlegének az igazgatója – e régi könyvekben gazdag család bibliofiliáját tárgyalja izgalmas részletességgel. A könyv az egy évvel korábban a pompásan felújított apponyi kastélyban megrendezett konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatait tartalmazza, tegyük hozzá, irigyelt kivitelben.

Manapság – nagyjából pénz, kisebb rész igényesség hiányában – nagy ritkaság (és egyben öröm) ilyen színvonalas tipográfiával kivitelezett, remek színes képekkel díszített tudományos kötetet kézbe venni, ami ráadásul formás méretének köszönhetően szinte bármilyen élethelyzetben elővehető és olvasható. Talán csak az elválasztásoknál lehetnek volna figyelmesebbek a szöveg gondozói, és a könyv ragasztása sem tűnik tartósnak az alapos olvasás után. De nem csak emiatt példaértékű ez a könyv. Végigolvassva a megjelent tanulmányok szerzőinek névsorát, örömmel fedezzük fel a magyar kutatók számára oly sok segítséget nyújtó tudós szlovák régikönyveseket és mellettük a magyar kollégákat, akik közül – ez külön büszkeség – hárman az Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomatványok Tára munkatársai, a negyedik pedig sok szállal kötődik a nemzeti könyvtárhoz és a hazai könyvkultúra kutatásához.

Peter Králik történeti bevezetőjében végigveszi a jól és kevésbé ismert Apponyiak viszonyát a könyvekhez. Így röviden szóba kerül Apponyi Balázs (†1637 körül), aki leginkább a *Zsoltárok könyve* időmértékes, latin nyelvű, II. Ferdinándnak ajánlott parafrázisáról (1624) híres. Apponyi Rudolf (1802–1853), a Monarchia párizsi követe egy igen figyelemre méltó kéziratot hagyott maga után hátra a kastélyban a diplomataéletéről, amit Apponyi Margit (1848–1924) fedezett fel és adott ki francia barátja, Ernest Daudet segítségével 1913-ban (a többkötetes munkát az alábbi címen publikálták: *Vingt-cinq ans à Paris (1826–1850), Journal du comte Rodolphe Apponyi, attaché de l'ambassade d'Autriche-Hongrie à Paris*). Közbevetőleg jegyzem meg, hogy pár hónapja jelent meg Margit unokája, Géraldine (1915–2002), I. Zogu albán király feleségének regényes életrajza, amelyben szintén szerepet kapott a felvidéki kastély. Králik példaként állította a királyné egyik kedvenc apponyi olvasmányát – *La Balalayka* – a cári Oroszország életéről szóló kötetet 1837-ből, amit nem vitt magával, mikor férjhez ment, ezért ma is kézbe vehető a kastély könyvtárában.

Mint már említettem, Apponyi Antal György 1774-es alapításával kezdődik a bibliotéka tör-

ténete, ami három évvel később már tekintélyes 30 000 kötettel rendelkezett. Ennek éke lehetett az a 400 kötet kézirat és ősnymtatvány, amelyet még az alapító szerzett be, de ezek közül egyet sem találhatunk ma a könyvtárban. A magyar irodalomból is ismert Dante- és Prudentius-kötetet a szlovák kutató is megemlítette futólag. Majdnem egy évszázaddal ezelőtt Jambrekovich a *Könyvbarátok lapjában* hívta fel a figyelmet ezekre a példányokra, és arra a kevésbé számon tartott tényre, hogy maga Apponyi Sándor segédkezett a válogatásban, hogy tudniillik mi kerüljön ki az 1892-es londoni árverésre, ami számára – valljuk be – nem lehetett egy könnyű feladat. Sándor gróf mentette, ami menthető: az ő révén került Lajostól a nemzeti könyvtárba például az Isthvánffy-kézirat és a Janus Pannonius költeményeit tartalmazó szép kódex. A Dante-kiadás (GW 07966) képeit Sandro Botticelli után Baccio Baldini metszette, és Firenzében jelent meg 1481-ben Christophoro Landino itáliai humanista kommentárjával. Kaposi József (*Dante Magyarországon*) egyenesen azt feltételezte 1911-ben, hogy e kiadás valamelyik példánya Mátyás király könyvtárában is megtalálható volt.

Nemcsak azért tartottam fontosnak ezt kiemelni, mert Králik ezekre az adatokra nem tért ki, hanem azért is, mert jó lenne tudni, hogy hová kerültek a fenti példányok. A nevesebb európai könyvtárak adatbázisait felületesen végigböngészve nem akadtam sajnosa a nyomára a Dante-kötetnek (a GW több mint száz példányt tart nyilván). Pedig milyen jó lenne, ha előbukkanna a példány, és esetleg a benne található tulajdoni jegyek alapján kideríthető lenne, hogy kik voltak a tulajdonosai az Apponyi-család előtt. Érdemes lenne az Apponyi-bibliofília tágabb értelmezéseként nyomozást indítani az 1892-ben (és 1939-ben) külföldre került kötetek után is. Ez azért lenne fontos, mert Jambrekovich már 1927-ben kiemelte azt a szomorú tényre, hogy az akkor újonnan bevezetett pénznyomtatványban „mindössze” 100 000 pengő lehetett az egész Apponyi-kollekció (tehát a másfélezer kötet) ára a londoni aukción. Ez ma hozzávetőlegesen 160 millió forintnak (vagy 25 kg arany) felel meg (az 1927-es pengő/arany és a 2016-os forint/arany számításában). Ha be-

legondolunk, hogy manapság könnyen elérhet egy régi magyar könyv pár millió forint leütési árat egy pesti aukción, akkor (átlagot számítva) egy Apponyi-kötetért körülbelül 120 ezer forintot kellene ma fizetni. Bár nyilvánvalóan biceg egy kicsit az analógia, de az arányokat (és a bosszantó tanulságot) jól megmutatja.

Egy másik könyvnél viszont sikerrel járhatunk, elég csak a British Library online kézirat-katalógusát kinyitni, és megtaláljuk benne az Apponyi-család egykori különleges, a 10. század elején készült, latin és régi német glosszákkal ékesített, illuminált pergamenkéziratát, Aurelius Clemens Prudentius ókeresztény író művét. A bajor Kemptenben őrizték a könyvet 1523-ban, azután a karthauziak (a bejegyzés szerint: „Cartusia Gemmicensis”) vigyáztak rá az osztrák Gamingban. De a kötetből kitűnik, hogy a 17. században egy bizonyos Karl Widmann (†1638) Augsburgból volt a tulajdonosa a 16. századi bőrkötést viselő példánynak. Majd később Baron von Brandauhoz került ez a könyv, akinek halála (1813) után vásárolhatta meg talán a könyvtáralapító Apponyi Antal György (Brandau hagyatékából Jankovich Miklós műgyűjtő is vett, példa erre az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött 12. századi Paulus Diaconus-kézirat). Králik is aláhúzta azt a fontos tényre, hogy Apponyi a 18. századi rendfelosztásokból növelhetette – párhuzamként álljon itt az Akadémia- és az Egyetemi Könyvtár jeles régi nyomtatványainak történeti gyűjteménye – bibliotékáját.

A bohém vadász, Henrik halála után (1935) rossz idők köszöntöttek a könyvtárra: következett az 1939-es prágai aukció, ahol 10 000 kötetet igyekeztek értékesíteni a Cseh-Morva Protektorátus központjában, ám félbeszakadt az árverés, és a felkínált gyűjtemény csak alig egytizede került kalapács alá. A Vencel téren található Strusk aukciós ház azonban nem sietett visszaszolgáltatni Apponyihoz a majdnem 9000 eladatlan példányt, így fordulhatott elő, hogy ezek a könyvek – jobb esetben – ma is ismeretlen helyen, ismeretlen tulajdonosoknál hevernek a polcokon. Rosszabb esetben elpusztultak. Bár az Apponyi-könyvtár egyik kutatója Vševlad Jozef Gajdoš (*Oponická knižnica*, 1971) 1956 után több ízben próbálkozott kide-

ríteni, hogy mi lett a példányok sorsa, de nem járt sikerrel.

Tomáš Janura az Apponyi-család lakhelyeiről írt számos régi fotóval dokumentált tanulmányt levéltári források alapján. Különösen érdekes a pozsonyi palota története (a Nádasdyaktól vásárolta a család 1750-ben), mivel az eredetileg barokk épületet rokokó stílusban átépítették az 1760-as évek elején, ezzel egy tipikus városi rezidenciát létrehozva az Apponyiak számára. A Nagyszombathoz közel található Jablánci kastélyt 1663-ban (a falu nevezetes fatemplomával együtt) felégette az érsekújvári török helyőrség, így az Apponyi-család az 1770-es években klasszicista stílusban újjáépítette. A Pozsonyhoz közeli Éberhádi (ma már Malinovo, új nevét Malinovszkij marsallról kapta) kastélyban nevelkedett Appony Albert (1846–1933), és az épületet – ma már persze elhanyagolt – öt hektáros angolpark veszi körül. A nagyszabású építkezések minden bizonnyal összefüggtek azzal, hogy Éberhád az Apponyi-család csallóközi központjává vált.

Agáta Klimenková tanulmánya az irodalmi hagyomány szerepét járja körül az Apponyi-családban. Klimenková utal az 1774-es könyvtáralapításra – amelynek megünneplésére rendezték a konferenciát Apponyban 240 évvel később – és Gajdoš kéziratban maradt szlovák nyelvű munkájára (amely ugyanezt a címet viseli). A már említett (és a kötetben többször hivatkozott) Apponyi Balázs munkája mellett a nagyszombati egyetemen tanuló diákokéi következnek. És mindjárt egy helyesbítésre is felhívom a figyelmet: míg a bevezető tanulmány írója (Králik) háromkötetesként említette Apponyi Rudolf francia nyelvű memoárját, addig Klimenková a helyes bibliográfiai adatot hozza, az utolsó, negyedik kötet az 1844 és 1852 közötti párizsi éveket mutatja be. Természetesen Apponyi Sándor sem maradhatott ki, a szerző itt a köztudomású tényeket összegzi. Ugyanakkor kevésbé ismert, hogy az apponyi könyvtár megőrizte a bohém Henrik kéziratban maradt német nyelvű naplóját, amely az 1924-es szudáni vadászkalandjait rögzítette. Talán egyszer ez is megjelenhet majd nyomtatásban (és magyar nyelven is). Külön öröm, hogy Pongrácz Eszter,

Apponyi Miklós – Buda 1686-os elfoglalásakor hősi halált halt katona – özvegye is említésre kerül összegyűjtött imádságos-kötetével, az *Arany Koronával* (legutóbb Frauhammer Krisztina tartott róla előadást MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport konferenciáján, és ennek szövege meg is jelent tavaly).

Jana Cabadajová az Apponyban őrzött bibliotéka elemzését mutatta be. A horvát (fiumei) származású Augustino Michelazzi Carl von Linnét követő jezsuita atya, komoly természettudományos műveltséggel rendelkezett, közelebbről botanikával és ásványtannal foglalkozott (két művét is érdemes megemlíteni: *Compendium Regni vegetabilis* 1770-ből, illetve *Compendium Regni fossilium* 1781-ből). Neki is köszönheti a könyvtáralapító Apponyi, hogy gyűjteménye – többi között – a felosztott jezsuita rendházakból gyarapodhatott (a már említett Brandau-könyvtár mellett). Cabadajová megadja a választ, hogy miért nem sikerült (és gyakorlatilag lehetetlen) az 1939-ben Prágában ragadt majdnem 9000 kötet nyomára bukkanni: a könyvekből hiányoztak az azonosítható tulajdoni jegyek, például (teszem hozzá) egy Apponyi-exlibris. Fontos adat, hogy a kommunista fordulat után, 1956-ban került csak a Matica Slovenská kezelésébe az állomány, amit Turóc-szentmártonba vitték a 70-es években. 2011-ben tértek vissza a könyvek a felújított Apponyba: több mint 15 000 kötet (8000 bibliográfiai egység). A 31 csoportba osztott kötetek között megtalálhatóak a görög és latin klasszikusok, a világirodalom gyöngyszemei, teológiai, földrajzi és történelmi tárgyú munkák. Nyelvi megoszlásában követik az arisztokraták bibliotékáit: a latin, a francia és a német a domináns, emellett magyar, olasz, orosz és spanyol nyelvű is akad. Meglepő, hogy nincs szlovák nyelvű, bár szlovák szöveget tartalmazó nyomtatványból kettőt őriznek (sajnos az nem derül ki, hogy melyek ezek). Ahogyan a szerző fogalmaz: sok kötet valamilyen módon kapcsolódik Szlovákiához, itt pozsonyi, nagyszombati, kassai, lőcsei (és folytathatnánk) nyomdákra van természetesen szó.

Eva Augustínová katalógusairól szóló tanulmányában megemlítette, hogy a könyvtáralapító mindössze kétpolcnnyi „bibliotékát” örökölt

az őseitől. A szerző ezután összefoglalta a már többször is említett történeti tényeket. Kitért Bartosságh József mezőgazdasági szakíró szerepére, aki 1818-tól állt az Apponyiak szolgálatában, majd nyolc évvel később a pozsonyi könyvtár rendezése lett a feladata. Augustínová a zsolnai kutatási program (VEGA) keretében igyekszik minden forrást elemezni az Apponyi-könyvtárra vonatkozóan: a különböző kéziratos katalógusokat Michelazzitól (1780–1800), Grubertől (1819–1837), Apponyi Gyula autográf összeírását, Apponyi Lajos londoni aukcióra szánt katalógusát (1892) és más töredék-jegyzékeket. Nagyon érdekesek a rövid összeglészei az eddigi kutatásainak, amelyekből lássunk egy példát. Az első bécsi aukción (1818) több mint ezer könyvet értékesítettek, közülük a legdrágább egy szép Dante-kötet lehetett, 40 aranyat adtak az 1477-es kiadásért (GW 07967). Meg lehetne találni a példányt? Ha nincs benne valamilyen egyértelmű tulajdoni jegy Apponyira vonatkozóan, aligha (a GW szerint ez így is komoly munka lenne, hiszen majdnem 100 példányt kellene megvizsgálni a világon). Megint érdemes a számokon elmélázni; ha több mint 100 kötetért több mint 2000 aranyat adtak, akkor az átlagár mindössze duplájáért kelt csak el az igen értékes Wendelin von Speyer velencei Dante-kiadása. Augustínová konklúziója mellbevágó: több mint 6700 kötet kelt el a négy aukció során több mint 13 000 aranyért. A már többször említett londoni aukció (1892) helyett az 1939-es prágaira fordítsunk egy kis figyelmet. Tizenhárom szakba rendezték akkor a 457 kötetet: antik szerzők, filozófia francia irodalom, történelem és a jezsuita könyvek voltak a jelentősebbek.

Livia Fábryová az Apponyi-könyvtár 16. századi nyomtatványairól adott egy átfogó képet. A 244 kötetet tartalmazó kollekción legöregebb tagja egy 1515-ös gyűjteményes kötet (Hermogenes, Aphthonius), amely a firenzei Filippo Giunta műhelyében jelent meg. A könyvek többsége a nevesebb officinák (Oporinus, Plantin, Giunta, Froschauer) termékei, a legtöbb kötet Bázelen jelent meg (40), a latin nyelv dominanciáját (102 kiadás) semmi sem múlhatja felül, mindössze egy spanyol akad a bibliotéka antikvári között. Népszerűek voltak továbbá – és

ebben sincs semmi meglepő – a történelmi tárgyú munkák (Biondo, Adriani és Guicciardini).

Helena Saktorová a már szintén említett Apponyi Margit könyvtáráról számolt be röviden. Ma már megmosolyogtató az 1931-es katalógus pontos utalása: „a könyvek a vasaló-szobában 3 szekrényben vannak elhelyezve”. (Ám én még emlékszem negyedszázaddal azelőtről, mikor Kulcsár Péter a következő jelzetét adta meg az Estreicher-bibliográfiának az Egyetemi Könyvtárban: „Valika néni háta mögött”. De hol vannak már azok a könyvek, az a könyvszekrény, és a fal, aminek az támaszkodott?) Apponyi Margit közel ezer kötetét mutatja be a katalógus. Nagyon érdekes a nyelvi megoszlás, szinte egyenlő arányban részesedik a három legnagyobb nyelv: a magyar, a francia és a német. Míg a szépirodalomban a neves auktorokat találjuk (Walter Scott, Charles Dickens, Victor Hugo, Alexandre Dumas), addig a magyar nyelvű könyvek jelentős része politikai munka (Kossuth és Görgey, Apponyi Albert és Andrássy Gyula). Látszik, hogy Apponyi Margit szerette a történelmet, hiszen ott volt a polcán a *Magyar Történeti Életrajzok* sorozata, Szilágyi Sándor és Szádeczky Lajos munkái.

Granasztói Olga a könyvtáralapító Apponyi Antal György festmény-gyűjteményéről és sorsáról tartott előadást az Apponyi-könyvtárak tükrében. A bibliofília mellett eddig kevesebb figyelmet kaptak a képzőművészeti alkotások, amelyek sorsát hasonlóan befolyásolta a gyűjtemény költöztetései (Bécs, Pozsony, Appony) és az értékesítések (1818, 1892, 1939). Az Apponyi könyvtár katalógusában a XIX. (művészettörténeti) szakba sorolt tételek között mindössze 150 címet találhatunk (amelyeknek valóban van köze ehhez, hiszen a letölthető katalógus jövótáblából kereshetünk a táblázatban, és könnyen azonosíthatók az országgyűlési jegyzőkönyvek és a zenei művek). Granasztói – a hiányzó irodalom miatt – bevonja a kutatásában Theodor von Frimmel enciklopédikus munkáját a bécsi művészeti gyűjteményekről, amely vázlatosan bemutatja Apponyi képtárát, bár az osztrák művészettörténész forrása is ugyanúgy az 1818-as nyomtatásban (tehát a gróf halála után egy évvel) megjelent katalógusra támaszkodik. A csa-

lád elhatározta, hogy a több mint 250 tételből álló festmény-gyűjteményt értékésíti. A szűkszavú leírások (mint sok esetben a kora újkori hagyatéki inventáriumoknál) nem mindig teszik lehetővé a képek pontos identifikálását. Ez alapján ma igen kevés azon festményeknek a száma, amelyeket egyértelműen a könyvtáralapító grófhoz köthetünk meggyőző bizonyossággal. Frimmel azt feltételezi, hogy ezek a vásárlások már az 1790-es években elkezdődtek. Ám a gróf halála hozta meg a végső lökést a családnak, hogy az itáliai (javarészt 17–18. századi) festményekben bővelkedő gyűjteményt értékésítsék, hiszen a szándék már 1818 előtt legalább két évtizeddel megfogalmazódott. Nagyon érdekes a németalföldi François Xavier Burtin orvos és híres gyűjtő kézikönyve (*Traité théorique et pratique des connaissances qui sont nécessaires à tout amateur de tableaux*), amelyet szerzője Apponyinak dedikált (1808). A könyvben részletesen elmagyarázza, hogy mit kell megvásárolni, hogyan lehet felismerni az eredeteket (és az utánpótlásokat), miből látható a festmény állapota, és bemutatja a kor irányárait flamand, holland és német mesterek vonatkozásaiban. Bár a ma online is hozzáférhető nyilvántartásban a magyar kutató nem találta nyomát Burtin könyvének, de az 1818-as nyomtatott katalógusban már igen, hiszen az OSZK példányában szereplő katalógusban egy tollal írt bejegyzést is találhatunk 27 forintról (a kétkötetes mű egy példánya természetesen megtalálható a magyar nemzeti könyvtárban).

Érdekes itt megjegyezni, hogy az OSZK Apponyi termét díszítő ősgaléria szereplőit – két kivételtől eltekintve: Isotta Nogarola és az Esterházy Alexandra szép portréfestménye férjéről, Sándorról – ma már nem tudjuk beazonosítani, pedig érdekes feladat lenne a korszakkal és a témával foglalkozó művészettörténészeknek. (Csak egy frissebb példa, Óhidy Viktor doktori értekezése *Főúri lakáskultúra Magyarországon a dualizmus időszakában* 2007-ből.)

Augustín Maťovčík a szlovákiai Apponyikutatások első szereplőjének az életútját írta meg. Gajdoš 1907-ben született a Zsitva folyó partján fekvő Mányán. 1920-ban lépett be a ferences rendbe és hamarosan a magyar művelődéstörténetből jól ismert Szakolcára került. A prágai

Károly Egyetemen teológiát tanult, majd 1938-tól Malackán tanított a ferences gimnáziumban. A kommunista fordulat után kilenc évre ítéltek egy koncepciós perben. Szabadulása után egy barátjának köszönhetően állást kapott a szlovák nemzeti könyvtárban és 1956–1958 között a zayugróci és az apponyi könyvtárak maradványait dolgozta fel.

Apponyi Sándor Lengyelben felállított könyvtára nem csak a hungaricumok miatt vált a kortársak szemében is meghatározó bibliofil gyűjteménnyé. Volt egy méreténél fogva szerényebb, ám a könyvgyűjtő gróf szívéhez közelálló kollekción is: *Rariora et curiosa*. Nagy Györgyi tanulmánya ezt a félezer kötetből álló különlegességet állítja elemzése fókuszába. Apponyi gróf a magyar vonatkozásokat nem tartalmazó gyűjteménye katalógusát – ellentétben a *Hungaricával* – már nem tudta elkészíteni. A feladat nem kisebb szakértőre, mint Végh Gyulára (az Iparművészeti Múzeum egykori igazgatójára) hárult, akinél jobb választás el sem lett volna képzelhető. Ebben segített a két család közötti szoros kapcsolatot: Végh fiatal korától jól ismerte Sándor gróft. (Itt érdemes megjegyezni, hogy a Végh-család tulajdonában lévő bozsoki Sibrik kastélyban, ahol az Apponyiak gyakran vendégeskedtek, gyilkolta meg az ÁVH Végh Gyulát 1951-ben. Erről készített Borsa Gedeon megrendítő beszámolót a 2003-as *Magyar Nemzetben*.) A gyűjtemény sokszínűsége mellett érdemes megjegyezni a Nogarola családra vonatkozó köteteket (Sándor gróf apai nagynyja ebből a veronai familiából származott), a pompás kötést viselő aldinákat és Elzevir-nyomtatványokat. A gyűjtemény nyelvi megoszlása nem meglepő: a latin és a francia nyelv kitüntetett szerepet kapott, a témák szerint leginkább történeti-földrajzi munkákkal találkozunk (persze azért ott volt a polcon például az első francia nyelvű Biblia, mellette az első francia Korán-fordítás, vagy Erasmus, Hugo Grotius vagy éppen Voltaire műve).

Bíró Csilla a Hungarica-fogalom jogi és művelődéstörténeti kategóriáinak bemutatása mellett az Apponyi Hungarica-gyűjtemény néhány személyi és tárgyi hungaricáját tekintette át három prédikációszerző művének filológiai alapos-

ságú vizsgálatával: a domonkos Michael de Hungaria, az obszerváns ferences Temesvári Pelbárt és rendtársa, Laskai Osvát prédikációinak nyomtatott kiadásait elemezte. Ezeket a beszédegységmennyeket komoly tudással rendelkező domonkos és ferences szerzetesek állították össze azzal a céllal, hogy prédikációs segédanyaggal lássák el a képzetlenebb, a prédikációszerzésben kevésbé jártas egyháziakat, akik céljaiknak (és lehetőségeiknek) megfelelően alakíthatták, bővíthették ezeket a beszédmintákat. Michael de Hungariának – kinek személyéről sokáig folyt vita – egyetlen munkája maradt fenn nyomtatásban, amelyben a feltehetően domonkos szerző a prédikációirodalom tizenhárom, a korban legnépszerűbb tárgyszavához készített egy-egy prédikációt. A neve alapján sorolhatjuk a hungarus-szerzőink közé, bár Bíró Csilla megkockáztatja azt a lehetséges magyarázatot is, hogy „mindössze” magyarországi felmenőit jelöli a „Hungaria” szó. Mivel a fennmaradt műve (*Sermones tredecim universales*) kéziratai Angliában kerültek elő, könnyen lehet, hogy ott élte le aktív életét. Az 1480-as évektől igen népszerűvé vált mű számos kiadást megélt, s ebből tíz példányt őrzött meg Apponyi gyűjteménye. Bíró ezután a két ferences szerző (Temesvári, Laskai) kiadott műveinek tartalmi sajátosságairól tesz említést. Érdekes, hogy Laskai nem csak a magyar szentek legendáit, hanem a Thuróczy krónikáját is felhasználta egy-egy beszéd elkészítéséhez, sőt újabban azt is feltételezik, hogy Anonymus kéziratban maradt munkáját is haszonnal forgathatta (utalok itt Kertész Balázs 2005-ös *Magyar Könyvszemlében* megjelent cikkére).

Végezetül Tóvizi Ágnes tanulmánya zárja a kötetet (ha nem számítjuk azt a pár színes képet, amelyek a szépen helyreállított apponyi kastély könyvtárbelisőjéről készültek) Apponyi Sándor nevezetes, több mint ezer tételből álló metszetgyűjteményéről. A már említett *Rariora et curiosa* gyűjteményhez hasonlóan nem készült a metszetekről sem igényes feltárás a bibliofil gróf halála (1925) előtt. Bár az adományozást rögzítő iratban még szó esett a metszetgyűjtemény katalógizálásáról, ám ez nem kezdődött el Sándor gróf halála előtt. Tóvizi művészettörténészként nyúlt szerencsés kézzel a gyűjteményhez, megpróbálva

rekonstruálni a metszetek provenienciáját. Csak egy jó példa: a Buda 1686-os ostromáról készített metszetek alaposan „eltávolodtak” egymástól a mostani raktári rendben, vagy eleve összekeveredtek még Lengyelben, vagy a szállítás miatt alakult ki a mostani sorrend. Dézsi Lajos 1924-ben az akkor 80 éves Apponyi Sándorról készített egy cikket a *Magyarság* című folyóiratnak. Ebben beszámolt a gróf különleges metszetgyűjteményéről megemlítve két unikumát: az 1528-as Lázár-térképet és az 1564 után készült Thury Györgyöt ábrázoló metszetet (amelyen feltűnik vele Miksa magyar király és Schwendi Lázár kassai főkapitány is). Ez utóbbi képről „az egykorú lantos is megemlékezett” szép szavakkal. Majd egy évvel később maga Hóman Bálint jelentette be, hogy „személyesen vettem át 650 darab magyar vonatkozású régi metszetet és térképet”. Pukánszky Kádár Jolán hét évvel később, 1932-ben kezdte el a gyűjteményt rendezni, ő már 1000 darabról tett említést, igaz, három évtizeddel később írt tanulmányában. Mi történhetett? Hívjuk segítségül ismét Dézsi Lajost, aki ott járt a gróf halála előtt a kastélyban: „Gróf Apponyi Sándornak két könyvtára van, két különálló nagy teremben elhelyezve. Az egyik modern könyvtár angol, francia, olasz és német klasszikusok, útleírások, földrajzi, történeti művek, emlékiratok, művelődéstörténeti nagy díszművek és folyóiratok válogatott gyűjteménye. [...] Ugyanitt van a gazdag, több ezer darabból álló metszet-gyűjtemény, csaknem kizárólag magyar történeti arcképekkel, régi magyar városok, várak, várostromok rajzaival! [...] Egy másik terem a ritkaságok könyvesháza.” vallotta a *Magyar Bibliofil Szemlében*. Dézsi jegyzeteket készített a gyűjteményről, melyeket ma az OSZK Kézirattárában őriznek, s ezek segítségével már 190 darabot sikerült rekonstruálni az eredeti kollekcióból. Fontos lenne a későbbi elemzésekbe olyan elrejtett szövegeket is bevonni, amelyek szintén a metszetek és térképek elhelyezéséről adnak pontos információt, mint például a *Szekszárd és vidéke* újság tudósítása 1889-ből, ahol az újságíró megjegyezte a lengyeli kastély első emeleti folyosójával kapcsolatban, hogy az „első pillanatra leköti figyelmünket a sok érdekes rézmetszet, melyek közt legkiválóbb Magyarország három legrégebbi térképe”.

A recenzens hogyan is zárhatná máshogyan a kissé hosszúra nyúlt ismertetését: reméljük, hogy további konferenciák és tanulmánykötetek teszik megérthetőbbé e jeles család szerteágazó és sok réteget tartalmazó könyvszeretét és gyűjtőszenvédelmét. És várjuk a szakdolgozókat, valamint a doktori értekezéseket a 19. század második felének és a huszadik század első felének felvidéki bibliofilijáról a szlovák és magyar kutatók fiatal nemzedékétől! Rögtön egy ötlet a további kutatáshoz: kívánatos lenne a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában őrzött képek alaposabb vizsgálata, amelyek a lengyeli kastélyról készültek (a teljes lista megtekinthető Óhidy Viktor említett disszertációjában, a jegyzetekben és a kézirát végén).

Végezetül érdemes megemlíteni, hogy a tanulmánykötet (*Aponiovci v dejinách knížnej kultúry*) megjelent szlovák nyelven is tavaly, ugyancsak a turócszentmártoni kollégák gondozásában.

FARKAS GÁBOR FARKAS

Verók Attila, Martin Schmeizel, (1679–1747),
Eger, Líceum Kiadó, 2015, 350 p.

A 18. századi erdélyi szász tudománytörténet alighanem a legtermékenyebb és legkomplexebb polihisztorával, Martin Schmeizel (1679–1747) életével és munkásságával foglalkozik Verók Attila nemrégiben megjelent monográfiája. A brassói szász polgárcsaládból származó Martin Schmeizel egészen a közelmúltig a méltatlanul elfeledett személyek körét gyarapította, mind a hazai, mind az európai szakmai köztudatban. Néhány életrajzi adattól és rövidebb ismertetéstől eltekintve Schmeizel tudományos működéséről – magyar nyelven pedig különösen – szinte semmit sem lehetett olvasni. Ezen az állapoton változtatott Verók Attila hangyaszorgalommal végzett kutatómunkája, melynek eredményeképpen mintegy tíz éve sorra publikálja a szász tudós sokoldalú munkásságát bemutató és elemző írásait. Éppen e szerteágazó (úttörő) tevékenységét foglalja össze az egeri Líceum Kiadó gondozásában megjelent könyve, amely a szerző 2008-ban megvédett, azóta újabb eredményekkel gazdagított doktori értekezése.

A kiadvány a rövid bevezető után Martin Schmeizel életútjának bemutatásával kezdődik. Martin a családjában a második generációs értelmiségiek sorába tartozott. Apja, Michael Schmeizel 1640 körül született Botfalván (*Bod, Brennendorf*), aki az erdélyi szász egyházi értelmiségiek megszokott életpályáját követte. Előtanulmányait a brassói Honterus gimnáziumban végezte, majd a wittenbergi egyetemen tanult teológiát. Hazatértét követően – a korabeli szokásoknak megfelelően – megházasodott, feleségül vette Catharina Klöskesint (?–1692). Hosszú évekig házitánítóként működött, majd egykori gimnáziumának lektor fokozatú tanára volt. 1685. november 22-től három hétig a Szt. János-tempлом prédikátoraként is szolgált, december 11-én azonban váratlanul – és igen fiatalon – elhalálozott. A brassói hagyatéki összeírások szerint Catharinának Michaellel kötött házassága a második volt, amelybe két gyermeket is magával hozott (Thomas és Catharina). Kettejük közös gyermeke volt Martin, akinek a vagyonát az anyja halála után fele részben megörökölte – míg a két féléstvére az örökség másik felén osztozkodott (vö: Brassó Megyei Állami Levéltár, „IV F2” Divisorat Protocoll, 557–559.).

Feltételezhető, hogy az ifjú Martin is lelkes pályára készült, de (talán) a fiatalon elvesztett szülei miatt végül azon szász értelmiségiek között tarthatjuk számon, akik az előtanulmányaikat követő peregrinációjuk során már nem tértek vissza többé hazájukba. Verók Attila éppen e korabeli jelenségre veti fel a „kulturális emigráció” fogalmának használatát. Peregrinációja során számos európai egyetemen (Jéna, Wittenberg, Greifswald, Halle, Koppenhága, Lund) is folytatott teológiai és történeti tanulmányokat. 1712-ben magiszteri, 1716-ban doktori, 1722-ben professzori kinevezést kapott. 1731-től pedig élete végéig az államjog és a történettudományok professzoraként tevékenykedett a hallei egyetemen.

A 18. század első felében a Schmeizelre jellemző polihisztorizmus ugyan nem volt egyedülálló, de szerteágazó munkásságához kevés kortársáé mérhető. Számos tudományterületen alkotott maradandót. Éppen ezért a könyv következő, fejezete „Martin Schmeizel tudományos

és pedagógiai tevékenysége” című rész 11 további alfejezetre oszlik, amelyben komplex képet kaphatunk a szász professzor sokoldalú munkásságáról. A következőkben, a teljesség igénye nélkül, de érzékeltetésképpen megemlítek egy-egy példát a professzornak az adott tevékenységéhez kapcsolódó eredményei közül, ekképpen illusztrálva a mű vezérfonalát is. Verók írása alapján Schmeizelt mindenekelőtt a magyar és egyetemes történelem egy korai történetíróját ismerhetjük meg – egyebek mellett – Martin Luthernak a szász reformátorhoz, Johannes Honterushoz írt levelének forráskiadása, a magyar királyi hatalmi jelvények történetéről, jelentőségéről szóló tanulmánya, vagy például a koronáknak az ókortól a 18. századig (52 rézmetszettel illusztráló) összefoglaló történeti munkája révén. Emellett egyháztörténészként (pl. az Erdély reformációtörténetéről szóló írása), jogtörténészként (jogi kérdéseket boncolgató tanulmányai), helytörténészként (Jénában a város- és egyetemtörténet írás megalapítója), vagy irodalomtörténészként (úttörő a hazai biográfiaírók sorában) is tekinthetünk rá. Mindeközben képet formálhatunk a kartográfiai (korának kiváló Erdély térképét rajzolta meg), földrajzi és útleírás-elméleti tevékenységeiről (egyetemi speciálkollégiumok tartása e témában) is. Érdeklődésének állandó középpontjában álltak a korabeli történeti segédtudományok. Ezek közül is első helyen a heraldika állt (a jénai egyetem „Professor heraldicae” jelző birtokosa volt és jelentős címertani kézikönyvet írt), de első között foglalkozott a statisztikával (az ő érdeme a szónak a köztudatba történő bevezetése, valamint a „Collegium politico-statisticum” címen az államismeret egyetemi szintű oktatása), illetve a numizmatikával (értékes magángyűjteményre tett szert és írásaiban sokszor felhasználta az éremlen által közvetített információkat) is. Kiemelten fontosnak tartotta a sajtótermékek követését, hiszen naprakész és széleskörű ismeretre szerinte leginkább a periodikák folyamatos olvasásával tehetünk szert. Éppen ezért kurzust indított a sajtótermékekből szerezhető információkról (Zeitungskolleg) és el is várta a tanítványaitól ezek rendszeres követését. Publicisztikai munkásságát is e ponton

érdemes megemlíteni. Élete végére közel negyedszázados újságírói tevékenységet tudhatott magáénak, és elsőként írt (rendszeresen) a korabeli hetilapokról. Érdeklődési köréhez tartozott a nyelvészet is: értekezéseket írt a német irodalmi nyelv és az erdélyi szászok által beszélt nyelv különbségéről – mára közel 240 erdélyi szász nyelvjárás ismert. Végezetül pedig tanár lévén (mintegy harminc egyetemi katedrán eltöltött éve során) a pedagógiával is foglalkozott, ezen belül is a tankönyvírással. Végigtekintve a felsoroltakon, külön érdekességként említhető meg, hogy a számos tudományterülettel való foglalkozása ellenére sem támadták Schmeizelt soha a dilettantizmus vádjával.

Élete főműve azonban a historia litteraria szellemében a teljesség igényével összegyűjtött 1670 kötetből álló (közel 4100 művet tartalmazó) tudós szakkönyvtára volt, ezzel is segítve a közös múlt emlékeinek fennmaradását. A könyv harmadik fő pillére éppen ennek bemutatása. Ma Schmeizel könyvtára Európa-szerte szétszóródva található. E ponton érdemes megemlíteni a szerző szisztematikus munkáját is, amely során a Saale folyó partján lévő hallei Franckesche Stiftungen százezernél is több régi könyves gyűjteményét egyesével átnézve sikerült rekonstruálnia Schmeizel egykori könyvtárát, regisztrálva benne a hungarica, illetve transilvanica vonatkozású könyveit – a kutatás mai állása szerint 535 db-ot, ebből 210 művet fizikailag is fellelve (Halle mellett a szebeni Brukenthal-gyűjteményben és a brassói levéltárakban is találva jó néhány példányt). Ezzel az egyik első (tudatosan gyűjtött), magyar vonatkozású anyagokat tartalmazó magánkönyvtár nyomaira bukkant. A kutatómunka eredményeinek további ékes bizonyítékát nyújtja a könyv mintegy kétharmadát kitevő függeléke. Ezek között olvasható egyfelől a szerző által összegyűjtött, Schmeizelhez írt alkalmi költemények és prózai szövegek betűhív átirásai, másfelől a professzor életében és posztumusz nyomtatásban megjelent saját munkáinak kronologikus sorrendbe szedett bibliográfiai adatai – különvve azokat, amelyekben az előszavai, tanulmányai, publicisztikai és lexikon szócikkei találhatóak. A függelék tartalmazza továbbá Schmeizel-

nek az alkalmi nyomtatványokban megjelent írásainak bibliográfiáját, kiegészítve a Schmeizelnek ajánlott munkákkal, a műveiről készült recenziókkal, könyvismertetésekkel és a máig kéziratban maradt (kiadatlan) írásainak felsorolásával. Ezt követően a (jelenlegi) 282 tételből álló Schmeizel-könyvtár rekonstruált állományát teszi közzé. Zárásképpen pedig az igen kiterjedt személy- és helynévmutatót találjuk, amely hathatósan segíti a munkában való eligazodást. Külön kiemelendő az alkalmi írásokban említett személyek neveire való utalása, hiszen elősegíti a könyves kutatások eredményeinek beemelését az általános történeti, irodalom- és művelődéstörténeti kutatásokba. Ezekkel együtt pedig további összefüggésekre és konnotációs lehetőségekre is lehetőség nyílik.

Természetesen egy ilyen mértékű áttekintést igénylő munka nem lehet mentes a hibáktól. Az egyes fejezetek kifejtései, a viszonylagos rövidségük miatt, rendkívül tömörnek hatnak, illetve nem mindig kerültek azonos mélységben tárgyalásra sem. Az alkalmi költemények szövegének betűhív átírásában talán túlzó és szükségtelen törekvés az eredeti nyomtatványok tipográfiájának követése (betűméret, félköves formázás, csillagok, vízszintes vonalak és versszakokat elválasztó kereszt alakú szimbólumok beszurásai), hiszen még így sem egyezik meg az eredeti tipográfiával, de ami ennél is fontosabb, hogy a szövegek megértéséhez sem adnak hozzá. Néhány (említésre sem méltó) elütés mellett esztétikailag komoly problémaként hozható fel a tördelőszerkesztő munkája.

Véleményem szerint azonban a szerző azon célja, hogy beemelje Martin Schmeizel tudományos és pedagógiai tevékenységét a szakmai köztudatba, sikerült. E munka után már nem készülhet olyan erdélyi szász irodalom- és tudománytörténeti összefoglalás, ahol (a korábbiakhoz hasonló módon) említés nélkül, vagy igen szűkszavúan „elintézhetnék” az erdélyi szász tudós polihisztort. Verók Attila jelen bemutatott írása pedig a vele kapcsolatos információknak kétségkívül hiánypótló, fontos munkáját jelenti.

NAGY ANDOR

Farkas Gábor Farkas, Régi könyvek, új kalandok, 12 történet a könyvtárak mélyéről, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2015, 360.

„Minden jó történet a könyvtárban kezdődik” (14) – ez a tételmondata és szerkesztési alapelve Farkas Gábor Farkas legújabb kötetének. Az egymás mellé helyezett, pontosabban egymással sűrű hálóbba kötött tizenkét szövegen keresztül ez a tétel bizonyítást is nyer. Nem csupán a filológia és a régikönyves szakma berkeiben jártas olvasók számára, hanem – ahogy a „tudományos-ismeretterjesztő könyvecske” (3) eredendő célja kijelöli – az úgynevezett laikusok számára is. A *Régi könyvek, új kalandok, 12 történet a könyvtárak mélyéről* című összeállítás éppolyan izgalmas vállalkozásnak tűnik, mint az alapját adó, 2013-as előadássorozat, amikor is a szerző-előadó arra tett kísérletet, hogy az Országos Széchényi Könyvtár alapításának 211. évfordulója előtt tisztelegve, 12 óra alatt 12 történetet osszon meg a közönséggel az általa igen jól ismert régi könyves világból. Az előadássorozat azonban a kötet szerkezetét összefogó hármass keretnek csupán az egyike. Az előszó és utószó (pontosabban a *Bevezető történet* és a *Történet vége*) igyekszik meggyőzni az olvasót, hogy mitől válik indokolttá a szövegek egy kötetbe foglalása: az 1985. évi laktanyabeli történelemóra, és az 1926-ban megjelent, a mohácsi csatáról szóló antológia témakijelölő szerepének elbeszélése adja a könyv esszészerű keretét. Ez vezet be abba a történethálóba, amelyet a szerzői állítással ellentétben nemcsak a kíváncsiság tart össze. Mindezt ugyanis hol szorosabban, hol lazábban összefűzik a különböző fejezetekben fel-felbukkanó filológiai és történelmi érintkezési pontok, visszaköszönő szereplők – legyen az a szereplő valós történeti figura, egy krónikapéldány, vagy akár egy csillag. Mindehhez a szerző pontosan kijelöli a megszólalás keretét: a „tudományos komolyság” és a „könnyed tartalom” (14) váltakozása teljes mértékben megvalósul, miközben az olvasmányos, világosan elővezetett tanulmányváltozatok érthető, sima felszíne alatt kiolvas-

ható a komoly filológiai munka és a széles körű könyvtörténeti, művelődéstörténeti tudás is.

A kötet nyitó és záró darabja két különálló történet. Ezek három nagyobb tematikai egységet zárnak közre. Olvasócsalogató szempontból szerencsés fogás Ransanus sárkányával kezdeni, majd a nemcsak komoly bibliofil, hanem anyagi értéket is jelentő, magyarországi vonatkozású könyvek ellopásának (és visszaszerzésének) krimibe illő részleteivel zárni. A két szöveg mégsem válik le teljesen a kötettről, mert két olyan fontos nézőpontot mutat meg, amelyek a teljes gyűjteményre jellemzőek. Ezek egyike a természettudományok és ezek mai eredményei felé való nyitottság: legyen szó a paleontológusok által legújabban feltárt erdélyi őslényleletekről, a léggöroptikai jelenségek leírásáról, a csillagászat eredményeiről vagy éppen a kriminalisztikai orvostudományról. (A szerzőnek a csillagászathoz való kötődése természetesen nem új keletű, hiszen Farkas Gábor Farkas előző monográfiája a *Régi könyvek, új csillagok* is ebben a témakörben mozgott.) Mindezeknek a forrásoknak a használata azonban éppoly természetesnek tűnik, mint az egyes könyvek provenienciájának a megállapítása. A kötet másik meghatározó jellemzője a filológusi nyomozás módszertana. A szövegek nagy része a klasszikus detektívrégény szerkezeti sémáját használja retorikai felépítményként: a probléma vázolása után következik a bizonyítékok összevetése és értékelése, majd a „gyilkos” megtalálása, vagy legalábbis az alaposan gyanúsítható személy megállapítása (II. Lajos esetében az utóbbi két pont szó szerint értendő).

Emellett Petrus Ransanus itáliai történetíró Erdélyből kapott sárkánykoponyájának története már azért is jó nyitány, mert egy humanista íróasztalán való kutakodás jó metafora a könyv tudományos világába való belépéshez. A történetet a szerző a néhány éve előkerült ősseletek fényében értelmezi újra, miközben jól adatolt és izgalmas példákat vonultat fel a sárkánykoponyák és egyéb maradványok 17–18. századi említéseiből. Mindezt úgy, hogy nem terheli a szöveget és az olvasót hosszú hivatkozásokkal – így a történet a laikusok számára is követhető marad, ám a pontosság sem vész el.

Az első nagyobb blokkot a Budai Krónika történetét feldolgozó két szöveg jelenti. A Hess András budai nyomdája körüli kérdések közül Farkas Gábor Farkas azokra próbál fényt deríteni, amelyek Hess kiadói terveit és a *Cronica Hungarorum* munkálatait érintik. A szerző a *Cronica* dedikációját és az 1471-es év Vitéz Jánost és Janus Pannoniust érintő – tehát Hess vállalkozására is döntő befolyással bíró – politikai fordulatait tekinti kulcsnak a kérdések megválaszolásához. Hess András Budára érkezésére az 1471-es időpontot javasolja (41), ehhez a krónika előszavának szövegszerű elemzését és az olvasmánytörténeti kontextust veszi figyelembe. A szöveg folytatásaként, a harmadik „történet” az előbb emlegetett mű fennmaradt példányainak történetét mutatja be. A tíz, Béctől Princetonnig szétszóródott példány közül bővebben a kalandos úton az Egyetemi Könyvtárba került darabról olvashatunk.

A második nagyobb blokk szinte önálló kötetként is megjelenhetett volna – a II. Lajos halálának körülményeit és ennek korabeli recepcióját elemző szövegek központi szerepe már az előző Mohácsra reflektáló sorából is kitűnt. A három, előbeszédyszerű átvezetésekkel tagolt, vagy éppen egybefűzött tanulmány a politikai reprezentáció és a kommunikációtörténet szempontjából közelíti meg a kérdést: mi történt tulajdonképpen II. Lajossal a mohácsi csata után? Farkas Gábor Farkas a Csele-patakba fulladt uralkodó, a királygyilkosság áldozatául esett vagy lefejezett király történeteinek és toposzainak vizsgálatát a korabeli érdekszférák bemutatásával kezdi, a király halála ugyanis egyáltalán nem apró mozzanat a kor politikai kommunikációját tekintve. Ezt jól bizonyítják a szerző által felvonultatott források is, amelyek hírt adnak a vélt vagy valós történetésekről. Brodarics István királyi kancellár és szerémi püspök, illetve Szerémi György krónikájának vizsgálata mellett követi és pápai jelentéseket is sorra vesz, amelyeket még a korabeli török forrásokkal is szembesíti a szerző (94). A mai kor számára kultikus történelmi ponttá emelkedett mohácsi csatavesztés ezen részletét a szerző annak korabeli hírértéke szempontjából mutatja be. Az elemzéshez pedig olyan, a laikus olvasó számára izgalmas és talán meglepő

forráscsoportot is talál, mint az egykori német nyelvű röplapok, „neuezeitung”-ok (99). Ezek elemzésének koherens folytatása a következő két szöveg, amelyből az első, a detektívregények logikája szerinti helyszínelés és a tanúvallomások ütköztetése, azaz Szerémi György históriájának II. Lajos halálára vonatkozó részletének alapos elemzése, és a királygyilkosságot hirdető legenda kialakulásának vizsgálata. A záró történet pedig maga a nyomozás lezárása, méghozzá patológiai jelentéssel, amelyben az *Orvosi Hétlappal* egy cikkére hivatkozva (156) elemzi újra a szerző a Sárfy Ferenc, győri várkapitánytól származó, II. Lajos holttestének megtalálásáról szóló jelentést.

A harmadik blokk eltávolodik Moháctól, és az égi szférák terepére igyekszik ’vissza’. A csillagászati szekció szintén több tanulmányra tagolódik: első a Nikolausz Kopernikusz *Az égi pályák körforgásáról* (*De revolutionibus orbium coelestium*) magyar recepciójának feltárása, s a Magyarországon fennmaradt példányok olvasmánytörténeti elemzése. Farkas Gábor Farkas cáfolja azt a koestleri állítást, miszerint a kortársak nem olvasták Kopernikuszt (192). A 9–11. történet egy 1572-ben a Cassiopeia csillagképben feltűnt, különböző források által adatolt szupernóva szerepét, a jelenség korabeli értelmezését és ennek elméleti kontextusát járja körül. Shakespeare Hamletjétől egészen Dudith Andrásig jutunk. A párosítás mindenképp nagy ugrásnak tűnik, de a szöveg a shakespeare-i történettel elnyeri az olvasó jóindulatát, és elvezetheti a kevésbé közismert Dudith vizsgálatához. A blokk utolsó tanulmánya Báthory Zsigmond 1595. évi havasalföldi hadjárata alkalmával megjelent ’új csillag’ történetéről szól. A szerző itt bemutatja azt a folyamatot, amely révén a korabeli beszámolókból megörökített légköroptikai esemény a politikai reprezentáció eszközüvé válhatott – még úgy is, hogy nem új csillagról lehetett szó, csupán egy kisebb optikai jelenségről. Ráadásásként pedig megtudhatjuk azt is, hogy a németek gazdag, az égi fényjelenségeket regisztráló „történeti halo-gyűjtemény” tartanak fenn. (281)

Az utolsó a kötet elején elindított személyes, esszézerű anekdoták végére tesz pontot.

A kötet alapjául szolgáló előadások listája mellett az értelmezést segítő térképek és táblázatok is szerepelnek. Ezek végjegyzetbe való elhelyezése nem teljesen indokolt (összesen egy térképről és két táblázatról van szó), hisz a főszöveget gyakran tagoló ábrázolások és képek közé befértek volna, és így talán az értelmezést és jobban segítették volna. Oldalnyi felsorolást adó hivatkozásjegyzék nincs, helyette – ahogy a tudományos-ismeretterjesztés ideájához szerencsésebb – csupán „ajánlott irodalom” szerepel, amelyből nemcsak az alapvető szakirodalmat ismerhetjük meg, hanem azt is, hogy a most olvasott szövegek jó része tanulmány formájában már korábban megjelent. A kötet egyik első anekdotájában a szerző felhívja a figyelmet egy régi szövegének nyomdahibájára, mely során „pápai bula” került a szövegbe (természetesen a bulla helyett) (13) – a történet egyúttal az ilyen balesetek elkerülhetlenségére is utal. (Néhány sajtóhiba azonban az új kötetben is felbukkan, például: „lelet gazdag” (18), „sárkány-keresésbe” (25), „strasbourggi” (58) „ex libris-sze” (186), „Akadémia-könyvtárában” (187).) A szédéstűkór eleganciája azonban kárpótol, és mindaz, amit a „tudományos-ismeretterjesztő könyvecske” megvalósít.

A szövegek tudományos háttere ugyanis jól érezhető olvasás közben, a trükk a szerkesztés azon módjában rejlik, hogy a megszokott kutatástörténeti és szakirodalmi bevezető általában a szövegek második felében helyezkedik el, és előre kerül maga a kaland. Míg a kötet összefüggő, egységes narratívaként nem olvasható, nagy erénye, hogy lehetőséget ad a többszintű olvasásra: a szerző szinte a legalapvetőbb dolgok magyarázatát is belefüzi szövegébe, (lásd a „matrica” mint szakszó magyarázatát) de ezek az odavetett megjegyzések nem zavaróak, mert nem teszik a szöveget didaktikussá. Mindeközben a színteret jól ismerő kutatótársaknak is nyújt új információkat és kutatási eredményeket Farkas Gábor Farkas könyve. A szakmai közegen túli célközönség megragadását úgy éri el, hogy a pontosságot és adatgazdagságot nem áldozza fel. Nem romantizáló homályos regényelemekkel teszi érdekfeszítővé és izgalmassá az adott történetet, hanem az elbeszélés retorikája,

nyomvonalára és beszédmódjára tudja megszólítani a laikus olvasót is. Ez pedig, az irodalomtudományban talán keveset képviselt tudományos ismeretterjesztés igényes és magas fokon történő művelése, nem elhanyagolható fontosságú feladat. Nemcsak (sőt, talán kevésbé) azért, amiért a szerző M. I.-t idézi: „meg kell tanulnotok, hogy a kibocsátó közeg – hiszen egyetem nélküli

országunk is szüksége van értelmiségre – felé is van kötelességetek” (312). Hanem azért is, mert ezt a közegnek is el kell hinnie. Ehhez pedig talán ez az egyik legszükségesebb: az igényesen működtetett tudományos ismeretterjesztés, amely kivezet a tudományos beszédmód sokak számára zárt fellegvárából.

MARKÓ ANITA